

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
UGDYMO SISTEMŲ KATEDRA

Aušra Kilkuvienė

Edukologijos magistrantūros studentė

**Pedagoginė pasakų terapija papildomojo ugdymo
pamokose**

Magistro darbas

Mokslinė vadovė
doc. dr. Nijolė Bražienė
Konsultantas
asist. R. Bubnys

Šiauliai, 2006

Darbas originalus ..... A. Kilkuvienė

TURINYS

ĮVADAS	3
I. TEORINĖS PEDAGOGINĖS PASAKŲ TERAPIJOS	
PAPILDOMOJO UGDYMO PAMOKOSE PRIELAIIDOS	7
1.1. Papildomojo ugdymo samprata, struktūra, tikslai	7
1.2. Pedagoginė meno terapija – naujos galimybės papildomojo ugdymo veikloje.....	16
1.2.1. Meno terapijos samprata.....	16
1.2.2. Meno terapijos taikymas pedagogikoje.....	18
1.3. Pasakų analizė rekreaciniu-korekciniu aspektu.....	19
II. PEDAGOGINĖS PASAKŲ TERAPIJOS PAPILDOMOJO	
UGDYMO PAMOKOSE EMPIRINIS TYRIMAS	33
2.1. Tyrimo metodika ir organizavimas	33
2.2. Mokinių elgsenos sutrikimų tyrimas.....	34
2.3. Pedagoginės pasakų terapijos papildomojo ugdymo pamokose organizavimas ir metodika.....	39
2.4. Pedagoginės pasakų terapijos eksperimentinio projekto vertinimas.....	51
2.4.1. Atskirų atvejų analizė.....	56
IŠVADOS	66
REKOMENDACIJOS	67
LITERATŪRA	68
PRIEDAI	72

IVADAS

Temos aktualumas. Dabartiniu metu Lietuvoje vykstantys socialiniai pokyčiai verčia ir mokyklą perorientuoti savo veiklos prioritetus: naujausiuose mūsų šalies pradinį ugdymą reglamentuojančiuose dokumentuose (*Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas*, 2003; *Pradinio ugdymo programa*, 2004) pabrėžiama, kad viena iš aktualiausių šiuolaikinės pedagogikos siekiamybių – ugdymo turinys turi būti orientuojamas ne į dalyko mokymą, o į vaikui svarbiausių asmens kompetencijų (komunikavimo, socialumo, pažinimo, kūrybingumo, sveikatos ir mokymosi) ugdymą. Mokytojui, siekiančiam bendrųjų ugdymo tikslų, svarbu atsižvelgti į mokinių amžiaus tarpsnio, individualios dėmesio, suvokimo, mąstymo, valios, emocijų raidos ypatybes ir ieškoti bei taikyti tinkamus darbo metodus. Taigi dabartinei Lietuvos švietimo raidai orientuojantis į humanistinius ugdymo principus, akcentuojami ne tik pažintiniai, bet ir emociniai vaiko vystymosi aspektai, vis labiau siekiama tenkinti vaiko poreikius.

Vieni pagrindinių pradinės mokyklos tikslų ir uždavinių – padėti vaikui suvokti ir įvertinti savo asmens unikalumą, ugdyti asmens tapatumo jausmą; ugdyti vaiko savigarbą ir pasitikėjimą savimi; padėti pažinti savo būdo stipriuosius ir silpnuosius bruožus, savo galimybes, augimo džiaugsmus ir sunkumus ir kūrybingai remtis šia patirtimi kasdieniniame gyvenime. Siekiant šio tikslo, vaikystės pedagogikos tyrinėtojos A. Juodaitytės (2003) žodžiais, vaikams būtini patikimi pagalbininkai ir palydovai, galintys laiku ištiesti ranką, savo pačių elgesiu ir gyvenimo pavyzdžiu suteikti naujų impulsų gyvenimiškiems siekiams ir apsisprendimams.

Tiek edukologai, tiek psichologai pripažįsta, kad šeima yra pirmoji socialinė struktūra, perteikianti augančiam vaikui tam tikrų elgesio modelių, lemianti bendrąjį asmenybės vystymąsi (Jakavičius, 1998; Juodaitytė, 2002, Juodraitis, 2004), tad vaiko elgesys veiklos, pažinimo ir bendravimo procese pirmiausia transformuojasi per konkrečias šeimos gyvenimiškosios veiklos sąlygas, per individualias psichologines savybes bei susiformavusias nuostatas. Tačiau, pasak Š. Amonašvilio (2005), šeimų būna visokių: gerų ir blogų, garbingų ir negarbingų, mylinčių ir neapkenčiančių, rūpestingų ir nevalyvų. Žodžiu, vertų pagarbos ir jos nevertų. Vienose jų vaikas buvo trokštamas ir nekantriai laukiamas, o paskui priimtas džiaugsmingai, su meile; kitose – stengtasi juo atsikratyti, todėl buvo priimtas su nepasitikėjimu, gal net priešišškai. Būtent tokie vaikai, pasak S. Herm (2004), kurie nepatiria suaugusiųjų dėmesio, kurie nėra vertinami, auga „sunkūs“, nes jų elgesys neatitinka įprastų normų.

Ne paslaptis, kad pedagogams dirbantiems su „sunkiais“ vaikais, kyla nemažai problemų – neretai agresyvus, destruktivus tokių vaikų elgesys, mokymosi motyvacijos stoka, neigiamų emocijų protrūkiai trukdo sklandžiai organizuoti ugdymo procesą. Tačiau būtent tokį elgesį galima laikyti signalu aplinkai arba pagalbos šauksmu – „sunkūs“ vaikai nori atkreipti dėmesį, kad tarp jų vidaus ir aplinkos nėra pusiausvyros. „Sunkus“ vaikas, negaunantis atsako į jo pagalbos šauksmą namie, mokykloje tikisi jos sulaukti iš mokytojo, bet ar visada sulaukia?

Nors mokytojai puikiai suvokia būtinybę skirti kur kas daugiau dėmesio „sunkių“ vaikų problemoms, ypač dvasinėms, vaiko emocinės sveikatos palaikymui ir pan., tačiau praktiniame darbe šitie užmojai neretai taip ir lieka neįgyvendinami aiškinant tuo, kad vargu ar įmanoma, ką nors pakeisti tokių vaikų gyvenime, kad sunku prie jų prieiti, kad su jais galima susikalbėti tik vadovaujantis griežtumu, drausminimu, bausmėmis, kad nesuprasi, kas dedasi jų viduje, ir pagaliau – kad tokių vaikų niekas nejaudina, jie neturi gražių ir gerų jausmų. Taigi tenka pripažinti, kad dėmesys vaiko dvasiniams išgyvenimams, psichinės sveikatos palaikymui kol kas daugiau deklaruojamas – pedagogams trūksta žinių, kaip reaguoti į vaikų emocinius sutrikimus, gebėjimo bendrauti stoką ir kitas ugdytinių problemas. Taigi nūdienos edukologijos teorijai ir praktikai iškyla aktuali problema, kaip šiandieniniame skubos pasaulyje suprasti vaiko neigiamų emocijų priežastis, palaikyti vaiko dvasinę sveikatą, padėti jam susigaudyti savo jausmuose.

Dvasinei jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaiko sveikatai palaikyti pedagogai galėtų išnaudoti papildomojo ugdymo pamokas. Tačiau, tenka pripažinti, kad „nepatraukliai skambantys užsiėmimų pavadinimai, monotoniška ir senai žinoma veikla, reikalingų patalpų, įrangos, medžiagų trūkumas ir kitoks nepriteklis rodo nekokią papildomojo ugdymo būklę mokyklose“ (www.smm.lt/ugdymas/bspip/bsp/2.htm). Suprantama, materialiniai dalykai ne taip greitai išsprendžiami, tačiau tai nereiškia, kad jų neišsprendus nieko negalime padaryti.

Norėdamas padėti pasimetusiam gyvenime vaikui, ugdytojas galėtų remtis pedagoginės pasakų terapijos teikiamomis galimybėmis, kaip vienu iš būdų papildomojo ugdymo pamokose padėti jam susiorientuoti mokykliniuose santykiuose, susivokti jausmuose, teigiamai spręsti bendravimo problemas.

Papildomojo ugdymo esmė, jo turinys ir formos nagrinėtos V. Aramavičiūtės (1996), B. Bitino (1990), S. Dapkienės (1998), L. Jovaišos (1995; 2001), I. Ramaneckienės (1998), J. Vaitkevičiaus (1981), I. Zaleskienės (1994) mokslinėse studijose ar straipsniuose. Atskiri papildomojo ugdymo klausimai gvildinti 2001 metais organizuotos respublikinės mokslinės praktinės konferencijos straipsnių rinkinyje „Socialinis ugdymas: papildomojo ugdymo situacija ir perspektyvos“. Konferencijoje skaitytų pranešimų akcentas – moksleivių

saviraiškos plėtotė ir socializacija, t. y. komunikacinių įgūdžių lavinimas. Tačiau nei mokyklos darbą reglamentuojančiuose dokumentuose, nei mokslininkų ar mokytojų praktikų straipsniuose nesigilinama į vieną svarbią sąlygą mokinių kūrybingumui ugdyti ir socializacijai tobulinti, būtent į sistemingą rekreacinį darbą, skirtą vaiko neigiamoms emocijoms, stresinėms situacijoms šalinti, jo vidinėms jėgoms ir dvasinei sveikatai atstatyti. Vadinasi, „mažiau stabiliems vaikams mokykla gali tapti įtampos zona, kurioje neigiamai veikiamas emocinis vaiko vystymasis“ (Dvarionas, 1999, p. 4).

Magistro darbe pateikiama naujos papildomojo ugdymo krypties, būtent pedagoginės pasakų terapijos samprata, kur integruojamomis rekreacinėmis, kūrybinėmis ir ugdomosiomis pasakų funkcijomis pirmiausia siekiama emociškai silpniems vaikams padėti formuoti teigiamą savivertę, mažinti nerimastingumą, stengiamasi palaikyti jų dvasinę pusiausvyrą. Mat „asmenybės formavimasis ypač aktyvus, kai asmuo, reflektuodamas savo vidinį pasaulį (savirefleksija) ir tuo pat metu išsijausdamas į jį supančią aplinką, ypač socialinę, pats ieško būdų, kaip rasti savo vietą gyvenime“ (Vaitkevičius, 1995, p. 281).

Tyrimo problema. Neištirtas pedagoginės pasakų terapijos poveikis emociškai pavargusiems, nestabilių, socialumo ir motyvacijos sunkumų turintiems jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams papildomojo ugdymo pamokose.

Tyrimo objektas – pedagoginės pasakų terapijos poveikis emociškai pavargusiems ir nestabilių, socialumo ir motyvacijos sunkumų turintiems jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams.

Tyrimo tikslas – įvertinti pedagoginės pasakų terapijos poveikį jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų emociniams išgyvenimams, dvasinei sveikatai.

Hipotezė. Emociškai pavargusiems, nestabilių, socialumo ir motyvacijos sunkumų turintiems vaikams pedagoginė pasakų terapija suteikia galimybę palankiu būdu įveikti neigiamus išgyvenimus ir optimaliai puoselėti saviraišką.

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinus jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų emocinę, socialinę ir motyvacinę būseną, sudaryti pedagoginės pasakų terapijos pratybų programą.
2. Papildomojo ugdymo pamokose eksperimentu įvertinti pedagoginės pasakų terapijos programos efektyvumą, pagrįsti hipotezę.
3. Parengti teorines išvadas ir praktines rekomendacijas.

Tyrimo metodai.

1. Teorinės literatūros analizė.
2. Anketinė apklausa.
3. Testavimas.

4. Pedagoginis eksperimentas.
5. Pedagoginis stebėjimas natūraliomis sąlygomis.
6. Pokalbis.
7. Vaikų kūrybinių darbų (piešinių, pasakų) turinio analizė.

Tyrimo imtis. 2004–2005 mokslo metais, siekiant praktiškai išsiaiškinti jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų emocinės būsenos ir elgsenos sutrikimus, trijose Kauno miesto vidurinėse mokyklose atlikta anketinė apklausa, kurioje dalyvavo 276 trečiųjų klasių mokiniai ir 12 jų mokytojų.

2005–2006 mokslo metais organizuotame pedagoginiame eksperimente dalyvavo 16 vienos Kauno miesto vidurinės mokyklos ketvirtosios klasės mokinių.

Rezultatų naujumas, teorinis ir praktinis reikšmingumas. Pedagoginės pasakų terapijos papildomojo ugdymo pamokose poveikio įvertinimas – vienas pirmųjų tokių tyrimų Lietuvoje. Remiantis užsienio mokslininkų atliktais darbais, sukurta originali jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų emocinių būsenų koregavimo technologija (turinys, metodai, rezultatų įvertinimas), kuri grindžiama *vaiko požiūrio į save ir pasitenkinimo savąja veikla* skatinimu.

Magistro darbo rezultatų *teorinį reikšmingumą* įrodo pasitvirtinusi hipotezė, kad pedagoginė pasakų terapija sudaro palankias sąlygas sutrikusios emocinės būsenos ir elgsenos ugdytiniui sau palankiu būdu įveikti dvasinius sunkumus. *Praktinį reikšmingumą* patvirtina išvada, jog pedagoginė pasakų terapija jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams yra veiksminga jų elgsenos koregavimo priemonė papildomojo ugdymo pamokose.

Darbo struktūra ir apimtis. Darbas susideda iš įvado, dviejų dalių, išvadų ir rekomendacijų, literatūros sąrašo (80 pozicija) ir priedų. Darbo apimtis – 71 puslapis (be priedų). Pateiktos 6 lentelės ir 8 paveikslai.

I. TEORINĖS PEDAGOGINĖS PASAKŲ TERAPIJOS PAPILDOMOJO UGDYMO PAMOKOSE PRIELAIIDOS

1.1. Papildomojo ugdymo samprata, struktūra, tikslai

Samprata. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo naujosios redakcijos koncepcijoje (2001, www.limk.lt) pažymima, kad vien mokykloje vykstantis ugdymas jau nebepajėgus patenkinti visuomenės poreikių, kad būsimo piliečio ugdymas nebetelpa į mokyklos rėmus. Mokykla nebegali apsiriboti tik žinių perteikimu ir tuo, kad vaikai jas supranta ir įsima. Būtina įsisąmoninti, jog labai aktualu padėti mokyklinio amžiaus ugdytiniui atskleisti prigimtinius gebėjimus, sudaryti sąlygas vaikų kūrybiškumui vystytis. Kitaip sakant, ugdymas turėtų apimti mokymą ir mokymąsi, lavinimą ir lavinimąsi, auklėjimą ir saviauklą. Dėl ką tik išvardytų priežasčių svarbu tinkamai organizuoti papildomojo ugdymo užsiėmimus.

Papildomasis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose suprantamas kaip veiklos sritis, kur tenkinami individualūs pažintiniai mokinių poreikiai, suteikiama jiems papildomų žinių ir įgūdžių, sudaromos sąlygos pasireikšti bei plėtotis jų specialiesiems gebėjimams bei skatinama mokinių saviraiška. Papildomojo ugdymo organizavimas rodo, kiek dėmesio yra skiriama mokinių užimtumui ir socializacijai (www.smm.lt/ugdymas/bspip/bsp/2.htm)

Struktūra. I. Zaleskienė, analizavusi užsienio šalių patirtį, nurodo tris papildomojo ugdymo struktūrinės dalis ir joms nusakyti vartojamas sąvokas : *formalus, neformalus ir informalus* papildomas ugdymas (Zaleckienė, 1994, p. 3). *Formalus* papildomas ugdymas vyksta specialiose (meno, muzikos, dailės, sporto) mokyklose pagal standartizuotas programas. Ugdymas tikslingas ir prognozuojamas. *Neformalus* ugdymas, I. Zaleskienės teigimu, taip pat pasižymi tikslingu poveikiu, tačiau nesąs taip griežtai apibrėžtas ir prognozuojamas. Neformaliojo ugdymo centrai – tai įvairūs rūmai, stotys, studijos, klubai, būreliai, organizacijos ir kt. Jų veikla nestandartizuota, t. y. dirbama pagal individualias programas, kurias sudarant nesivadovaujama bendrosiomis programomis. *Informatyvus* ugdymas – visa sociokultūrinė aplinka, kurią sudaro bibliotekos, muziejai, spauda, radijas, televizija, tai ir įvairios šventės, konkursai, pramoginiai renginiai. Informalusis ugdymas savaime neturi išankstinio pedagoginio tikslo.

Tikslai. Pagrindinis papildomojo ugdymo tikslas – sudaryti sąlygas kiekvienam moksleiviui patenkinti interesus, saviraiškos poreikius, plėtoti savo gabumus. Pagrindinis tikslas apibrėžia tokius uždavinius:

- papildyti, gilinti, plėtoti žinias, įgytas formalios veiklos metu;

- per meninę, techninę, sportinę ir kitokią veiklą realizuoti saviraiškos poreikį;
- ugdyti(s) gebėjimą laisvai, nevaržomai bendrauti su savo vienmečiais, jaunesniais ar vyresniais už save, įvairių tautybių, įsitikinimų ir polinkių žmonėmis;
- ruoštis aktyviai ekonominei veiklai, profesinei karjerai;
- ugdyti(s) pilietiškumą, brandinti tautinę bei kultūrinę savimonę (Zaleskienė, 1994, p. 7-8).

I. Zaleskienė (ten pat) dar nurodo ir specifines moksleivių papildomojo ugdymo funkcijas, būtent *kompensacinę* ir *pragmatinę*. Realizuodami kompensacinę funkciją, moksleiviai 1) galėtų užpildyti spragas, atsiradusias pamokinio ugdymo metu; 2) įgytų papildomo mokslinio darbo įgūdžių; 3) pasiruoštų stoti į aukštąsias mokyklas. Pragmatiniai uždaviniai realizuojami įvairių stočių, klubų, ratelių, būrelių veikloje, kur mokiniai: 1) išmoksta tam tikro amato, verslo, ūkininkavimo pradmenų; 2) įgyja praktinio darbo įgūdžių; 3) tenkina profesinius interesus ir ruošiasi profesinei veiklai.

Užsienio šalių patirtis. Pasak I. Zaleskienės, beveik visame pasaulyje populiariausia papildomojo ugdymo organizavimo forma esą klubai, kuriuose mokiniai kasdien praleidžia 3-4 valandas. Japonijoje tokie klubai sudaro ištiesą *užmokyklinio* ugdymo sistemą. Žemesnės pakopos tikslas – plėsti mokinių akiratį. Akiratis plečiamas dviem kryptimis. *Akademinės krypties* paskirtis – gilinti mokyklos disciplinų žinias, o *neakademinės krypties* – bendrieji asmenybės ugdymo (meno, muzikos, informatikos, kaligrafijos) uždaviniai. Aukštesnės pakopos papildomasis ugdymas padeda vyresniesiems moksleiviams ruoštis aukštosioms studijoms, atitinkamos srities moksliniam darbui. Izraelyje mokyklinis ir nemokyklinis ugdymas tam tikra prasme atskirti. Ten mokytojui, dirbančiam formalųjį ugdymo darbą, nerekomenduojama po pamokų užsiimti dar ir užklasine veikla. Vaikų kultūrinę, sportinę ir švietėjišką veiklą ten organizuoja samdomi specialistai. Dėl ligos ar dėl gabumų stokos moksle atsilikusiems vaikams steigiami „mažaraščių centrai“, kurie įeina į papildomojo ugdymo sistemą. Tuose centruose individualiai dirbama su kiekvienu atsiliekančiuoju, o pedagogui už darbą mokama iš atskiro biudžeto, kurį sudaro tėvų įnašai, globojančių organizacijų lėšos ir pan.

Skandinavijos šalyse (Norvegija, Švedija, Danija) išplėtota *įvairaus profilio* klubų veikla, kur vienu metu veikia biblioteka, sporto salė, baseinas, videoteka, diskoteka, kavinė, žaidimų kambarys. Yra ir *specializuotų klubų*, kur renkasi bendraminčiai, besidomį vienos kurios rūšies veikla. Panašūs klubai veikia ir kitose Europos šalyse: Austrijoje, Olandijoje, Čekijoje ir kt.

Tarybiniais metais Lietuvoje veikė daug užmokyklinių įstaigų, o mokyklose vyko tam tikras užklasinis darbas. Šis darbas daugiausia rėmėsi iniciatyvomis ir nurodymais iš viršaus.

Po nepriklausomybės atkūrimo visi popamokiniai renginiai yra neprivalomi, mokytojai yra laisvi nuo privalomos veiklos organizavimo. Steigiasi privačios neformalaus ugdymo institucijos: klubai, rateliai, šokių, dailės studijos, sporto (kovos imtynių, ušu ir kt.) mokyklos.

Lietuvos patirtis. Papildomojo ugdymo situaciją Lietuvoje galima aptarti keliasias aspektais: švietimo ir mokslo dokumentų analizės, metodinės literatūros apžvalgos ir konkrečių aplinkybių nusakymu.

1993 m. „Tiesoje“ rašyta: „Daugumoje mokyklų panaikinus direktorių pavaduotojų auklėjamojam darbui etatus, ne vieno vaikų klubo patalpas atidavus UAB ir komercinėms parduotuvėms, miestų, rajonų užmokyklinės įstaigas atvedus iki bankroto ribos arba jas uždarius, naujoje Kultūros ir Švietimo ministerijoje nepalikus užmokyklinio darbo (saviraiškos ugdymo) skyriaus, suvokėm: mokyklos pareiga – ne tik mokyti“ (Pečkus, 1993). Popamokinio darbo reorganizacija neigiamai paveikė mokyklų bendruomenes. N. Grinevičienė (1997) konferencijoje „Lietuvos mokykla: istorija ir dabartis“ kalbėjo: „(...) dauguma mokytojų yra gana abejingi mokinių laisvalaikio problemoms. Kai kurie mokytojai pripažįsta, kad mokykloje turi būti organizuojamas mokinių papildomas ugdymas, už kurį būtų mokama, likusieji mano, kad vaikų laisvalaikis – tėvų problema. Daugumos mokytojų nuomone, organizuotą popamokinę veiklą reikia perduoti kitoms institucijoms, kadangi tai yra labai didelis papildomas krūvis, be to, nėra nei reikiamos bazės, nei specialistų, galinčių plėtoti tokią veiklą“. Reikia pasakyti, jog mokyklinio amžiaus vaikų užimtumo popamokine veikla, papildomojo ugdymo valandų skyrimo ir paskirstymo klausimų sprendimas kasmet vis blogėja. V. Šalavėjus, „Dialoge“ apibendrinamas 2002 m. balandžio 19–20 dienomis Šiauliuose vykusią respublikinę konferenciją „Pradinės mokyklos aktualijos“, rašo: „Šiandien daug kalbama apie vaikų užimtumo problemas. Mokymo planuose numatytos valandos papildomajam moksleivių ugdymui, tačiau dažnai savivaldybės, o neretai ir mokyklų vadovai sumažina tų valandų skaičių taupydami lėšas“ (Šalavėjus, 2002, p. 7). Toliau teigiama: „Tarp konferencijos dalyvių buvo nemažai tokių, kurie organizuoja popamokinę veiklą „už ačiū“ (...). Kiek galima tyčiotis iš pedagogų ir gąsdinti juos darbo praradimu? Juk dažnai pasakoma: „Gali nedirbti už dyką, norinčiųjų yra daug“ (ten pat).

Taigi mintis apie papildomojo ugdymo tikrovę galima apibendrinti J. Vaitkevičiaus žodžiais : „*Auklėjimo, socialinės aplinkos įtaka doroviniam, dvasiniam žmogaus pasauliui ypač išryškėja staigių kultūrinių, politinių lūžių visuomenės gyvenimo laikotarpiais. Neramus nūdienos visuomeninis gyvenimas labai sujaukė lietuvišką charakterį*“ (Vaitkevičius, 1996, p. 117-118).

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose (1994) teigiama, jog ugdymo turinys atspindi moderniai, demokratinei Lietuvos mokyklai keliamus ugdymo

tikslus, o *mokyklos teikiamo formalaus ugdymo* turinį atskleidžia a) bendrosios privalomųjų dalykų; b) pasirenkamųjų (privaloma tvarka ir laisvai) dalykų; c) integruojančios ugdymo; d) individualiai, paties mokytojo parengtos (remiantis bendrosiomis) programos, vadovėliai, knygos mokytojui, papildoma mokomoji medžiaga ir kt. (p. 57). Dar pabrėžiama, kad *papildomojo, neformalaus* ugdymo turinys „Bendrosiose programose“ neapptiriamas.

Pagrindinių Lietuvos švietimo koncepcijų nuostatų, „Bendrujų programų“ idėjų įgyvendinimą tęsė Lietuvos Respublikos Kultūros ir švietimo ministerijos aprobuoti mokymo planai 1994-1995 mokslo metams. Jų įvadinėje dalyje atkreipiamas skaitytojų dėmesys į penketą punktų, iš kurių mums aktualus trečiasis (1994–1995 mokslo metų mokymo planas, 1994, p. 4): *papildomojo ugdymo valandos skiriamos įvairioms mokykloje organizuojamoms mokinių saviraiškos formoms ir tik 1–2 valandos 1–9 klasėse bei 1–3 valandos 10–12 klasėse mokiniams ir jų tėvams pageidaujant gali būti skiriama mokomiesiems dalykams 1.16.2.p. numatytais atvejais.*

1994–1995 m. m. mokymo programoje smulkiau komentuojama papildomojo ugdymo visuma, iš kurios galime atsekti sudedamąsias struktūrines dalis. Ten rašoma, jog papildomasis ugdymas – tai: 1) meninių, sportinių, mokslinių, techninių ir kitų polinkių bei gebėjimų ugdymas (sporto, meninės saviraiškos būreliai, studijos, techninė kūryba, moksliniai ir pedagoginiai klubai, šventės, konkursai, susitikimai ir kt.); 2) itin gabių vaikų lavinimas; 3) darbas su 1–9 klasių mokiniais, turinčiais mokymosi sunkumų; 4) 10–12 klasių mokinių, siekiančių aukštesnio mokymosi lygio, mokymas (p. 5). Papildomojo ugdymo valandos esančios neprivalomos ir mokinių laisvai pasirenkamos. Tie keturi išvardyti punktai leidžia teigti, jog papildomasis ugdymas – tai popamokinė veikla, galinti turėti įvairiausių tikslus. Vienas jų – likviduoti mokinių žinių, gebėjimų, mokėjimų spragas. Ikireformuotoje mokykloje darbas su atsiliekančiais mokiniais nebuvo sudedamoji užklasinės veiklos dalis. Lietuvių metodininkas P. Gailiūnas savo laiku yra sakęs, jog „papildomasis darbas po pamokų su atsiliekančiais mokiniais kartais yra neišvengiamai būtinas, bet tai nėra užklasinis darbas“ (Gailiūnas, 1963, p. 4). Minėtas metodininkas savo teiginio pagrindu ima ne užsiėmimo laiką, o darbo tikslus. Užsiėmimai su nepažangiais mokiniais yra atskira popamokinio darbo rūšis pažangumui iš kurio nors dėstomo dalyko gerinti: užklazinei veiklai tradicinėje mokykloje buvo priskiriami įvairaus pobūdžio popamokiniai darbai, kurių tikslas – „organizuoti mokinių laisvalaikį ir panaudoti jį sistemingam auklėjimo bei lavinimo uždavinių sprendimui“ (Grabauskienė, 1970, p. 175). Užklasiniai darbai buvo dirbami pagal iš anksto numatytą planą ištisus mokslo metus ar pusmetį. Bendrojo lavinimo mokykloje VII–XII klasių mokiniai, gabūs kuriam nors dalykui ir siekiantys gilesnių žinių, galėdavo rinktis fakultatyvinius užsiėmimus.

1996 m. gegužės 30 d. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos kolegijos nutarimu buvo patvirtintas reformuotos bendrojo lavinimo pagrindinės (dešimtmetės) mokyklos mokymo plano projektas. Juo vadovaujamosi laipsniškai pereinant prie naujos mokymo struktūros. Projekto paaiškinimuose nemažai dėmesio skiriama ir papildomajam ugdymui. Pirmiausia pabrėžiama, kad „papildomojo ugdymo valandos moksleiviams yra neprivalomos ir jų laisvai pasirenkamos“ (*Dėl reformuotos bendrojo lavinimo pagrindinės mokyklos mokymo plano*, 1996, p. 1). Tos papildomojo ugdymo valandos pirmiausia skiriamos moksleivių polinkių (meninių, sportinių, techninių, mokslinių ir kt.) ugdymui. Tai užsiėmimai klubuose, būreliuose, įvairūs vienkartiniai renginiai: šventės, susitikimai, konkursai ir t. t. Antra, iš papildomojo ugdymo valandų ne daugiau kaip po 2 savaitines valandas kiekvienoje klasėje „galima skirti privalomųjų mokomųjų dalykų papildomam mokymui“. Minėtos valandos skirstomos tokia tvarka : a) 5–10 klasių moksleiviams, turintiems mokymosi sunkumų; itin gabių moksleivių rengimui konkursams, dalykinėms olimpiadoms ir kt.; b) specifines mokymosi negales turintiems 1–10 klasių moksleiviams; c) 1–10 klasių moksleiviams, besimokantiems eksternu.

Galime lyginti 1994–1995 mokslo metams skirtą mokymo programą ir projektą nagrinėjamu aspektu (1 lentelė)

1 lentelė

Papildomojo ugdymo turinio paskirtis

Eil. Nr.	1994–1995 m.m. mokymo planas	1996 metų projektas pagrindinei mokyklai
1.	Moksleivių meninių, sportinių, mokslinių, techninių ir kitų polinkių bei gebėjimų ugdymas (sporto, meninės saviraiškos, techninės kūrybos būreliai, studijos, moksliniai ir pedagoginiai klubai, šventės, konkursai, susitikimai ir kt.)	
2.	Itin gabių vaikų lavinimas	Itin gabių 5–10 klasių vaikų rengimas dalykinėms olimpiadoms, konkursams ir kt.
3.	1–9 klasių mokinių, turinčių mokymosi sunkumų, mokymas.	5–10 klasių moksleivių, turinčių mokymosi sunkumų mokymas
4.	10–12 klasių mokinių, siekiančių aukštesnio mokymosi lygio, mokymas	_____
5.	_____	Specifinių mokymosi negalių turinčių 1–10 klasių moksleivių mokymas

6.	_____	1–10 klasių moksleivių, besimokančių eksternu, mokymas
----	-------	--

Iš 1 lentelės matyti, jog mokymo plano pagrindinei mokyklai projekte pradinukams likusios trys papildomojo ugdymo kryptys: 1) polinkių ugdymas, 2) specifinių mokymosi negalių įveikimas; 3) mokymasis eksternu. Kadangi antrasis ir trečiasis atvejai gana specifiški, ne visiems bendrojo lavinimo mokyklos vaikams taikytini, tai lieka vienas papildomojo ugdymo valandų panaudojimo variantas, anksčiau vadintas užklausiniais darbais.

Papildomojo ugdymo užsiėmimų organizavimas mokytojams tuo metu kėlė nemažai problemų. Tuos pedagogų rūpesčius 1997 m. I. Ramanekienė „Dialogue“ bandė susisteminti. Vertindama pokyčius ji rašo : „Galbūt nereikėjo visko atsisakyti ir kurti neva iš naujo tuos pačius dalykus, pavadinant vakarietiškais terminais“. Toliau straipsnio autorė vardija mokyklų bendruomenes varginančius klausimus:

1. Ar darbas su atsiliekančiais mokiniais yra sudėtinė papildomojo ugdymo dalis?
2. Privalo ar neprivalo mokinys lankyti bent vienos papildomojo ugdymo krypties užsiėmimus?
3. Ar masiniai mokyklos renginiai – sudedamoji papildomojo ugdymo dalis?
4. Kaip skirstyti tas tris kiekvienai klasei priklausančias papildomojo ugdymo pamokas?
5. Kaip apmokama mokytojui už papildomojo ugdymo pamokas?
6. Ar vadovavimas klasei – papildomojo ugdymo dalis?
7. Ar mokytojo sudaryta ir mokyklos direktoriaus patvirtinta papildomojo ugdymo programa turi numatyti darbą per visus mokslo metus?

Išvardijusi septynis klausimus, argumentavusi jų svarbą, straipsnio autorė tikėjosi spaudos puslapiuose sulaukti kompetentingų konsultacijų mokytojams, tačiau viskas, atrodo, praleista negirdomis. Mokytojams ir toliau it kelrodė žvaigždė organizuojant papildomojo ugdymo užsiėmimus liko Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose (1997) pateiktos nuorodos: 1) papildomojo ugdymo valandos mokiniams yra neprivalomos ir jų laisvai pasirenkamos; 2) jos skiriamos mokinių meninių, sportinių, mokslinių, techninių ir kitų polinkių ugdymui; 3) iš papildomojo ugdymo valandų ne daugiau kaip po 2 savaitines valandas kiekvienoje klasėje galima skirti privalomųjų mokomųjų dalykų papildomajam mokymui.

2001 m. rugsėjo 14 dienos „Dialogue“ išspausdintas interviu „Ugdymo planų naujienos“ su Švietimo ir mokslo ministerijos Pagrindinio ir vidurinio skyriaus vyriausiąja

specialiste L. Kasperavičiene. Apie papildomąjį ugdymą pasakyta, kad *papildomojo ugdymo valandų negalima panaudoti dalykų pamokoms, kad grupės sudaromos iš tos pačios klasės, paralelių, gretimų, to paties koncentro klasių mokinių, kad į papildomąjį ugdymą gali būti integruojamos papildomojo ugdymo pamokos, kad specialiųjų poreikių vaikų ugdymui gali būti panaudotos dvi papildomojo ugdymo valandos* (p. 10).

Kokia papildomojo ugdymo ateitis? Apie tai irgi rašyta „Dialoge“ (2001, rugsėjo 14 d. Nr. 33). Svarbiausieji teiginiai: *papildomas ugdymas neprivalomas, taigi nebūtina jį ir finansuoti; papildomas ugdymas Lietuvoje atsidūrė rizikingoj padėty; dėl lėšų stygiaus apribojus vaikų ir jaunimo laisvalaikio institucijų veiklą, ėmė smarkiai plisti jaunimo nusikalstamumas, narkomanija, visokios kitos socialinės negerovės; pedagogai įsitikinę, kad išaugus mokesčiams, kai kuriuos būrelius iš viso teks uždaryti, o vaikų laisvalaikis bėgs gatvėje* (p. 11). Pastaraisiais metais daugiausia dėmesio skiriama, kaip naujai pavadinti papildomą ugdymą, nes šios ugdymo šakos samprata esanti gerokai pasenusi ir atsilikusi: „*Speciali darbo grupė dabar kuria koncepciją, kurioje, galimas daiktas, žodžio „papildomas“ nebeliks*“ (Dialogas, 2001, Nr.33, p.11). Mat Švietimo ir mokslo ministerijos Socialinės praktikos departamento manymu, „papildomas“ – tai lyg koks neveiksmingas priedėlis, tad kuriama nauja šios ugdymo srities samprata, teikianti didelių vilčių.

Tačiau viltys dėl pasikeisiančio požiūrio į papildomąjį ugdymą blėsta – iki 2004 metų nepasikeitė nei pavadinimas, nei turinys, nepateikiama mokytojams naujesnių idėjų, kaip organizuoti papildomojo ugdymo veiklą: 2004 m. parengtame Pradinio ugdymo programos projekte vienas iš pradinio ugdymo tikslui pasiekti keliamų uždavinių – „teikti papildomąjį ugdymą, puoselėjant ir plėtojant vaiko individualybę“ (p. 6).

Remiantis paskutinių tyrimų, kaip organizuojamas papildomasis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose duomenimis (www.smm.lt/ugdymas/bspip/bsp/2.htm), 2002–2003 m. m. bendrojo lavinimo mokyklose veikė 31 417 būrelių, kuriuos lankė 361 129 mokiniai. Nustatyta, kad būrelius bendrojo lavinimo mokykloje lanko 10 kartų daugiau mokinių nei papildomojo ugdymo įstaigose. Pagal veiklos sritis daugiausia mokiniai užimti sporto ir meninės kūrybos (muzikos, choreografijos, dailės, etnokultūros) būreliuose. Tame pačiame informaciniame šaltinyje nurodoma, kad papildomasis ugdymas mokykloje finansuojamas iš mokinio krepšelio. Pagal VPU Sociologinių švietimo tyrimų laboratorijos atliktą tyrimą „Papildomasis ugdymas moksleivių socializacijos kontekste“, dalyvavusių mokinių nuomone, papildomasis ugdymas mokykloje taptų įdomesnis, jei mokykloje būtų pakankamai gera materialinė bazė, jei mokytojai labiau atsižvelgtų į mokinių poreikius, labiau vertintų jų iniciatyvą. Mokytojų nuomone, didžiausia kliūtis tinkamai papildomojo ugdymo veiklai mokykloje – lėšų stygius. Šiuos teiginius patvirtina ir Lietuvos Respublikos Švietimo ir

mokslo ministerijos 2001-09-25 pažyma „Dėl moksleivių papildomojo ugdymo ir laisvalaikio organizavimo“ (www.smm.lt/ugdymas/bspip/bsp/2.htm), kurioje teigiama, kad „lėšų stoka riboja galimybę panaudoti visas ugdymo plane numatytas valandas, aprūpinti programų vykdytojus reikiamomis patalpomis, įranga ir priemonėmis; dalis moksleivių negali pasilikti mokykloje po pamokų dėl nepalankaus jų pavėžėjimo grafiko; kvalifikacijos renginių stoka papildomojo ugdymo pedagogams.

Negalutinė Švietimo ir mokslo ministerijos dokumentų apžvalga papildomojo ugdymo tema pateisina gana mažą metodinių rekomendacijų, kaip planuoti ir organizuoti papildomojo ugdymo užsiėmimus, skaičių.

S. Dzeniuškaitė 1991 metais paskelbė metodinių rekomendacijų nagrinėjamąją temą rinkinį „Mokinių nepamokinės veiklos tobulinimas“, kur aptariami nepamokinės veiklos principai: tikslingumo ir perspektyvos, humanistinio kryptingumo, tautos kultūrinės patirties perimamumo ir plėtojimo, nepamokinės veiklos ryšio su gyvenimu, atsižvelgimo į amžiaus tarpinių psichologinius ypatumus, kūrybinio aktyvumo ir iniciatyvumo. Taip pat aptariamas pedagoginis vadovavimas nepamokinei veiklai ir nepamokinės veiklos apibendrinimo ir vertinimo kriterijai. „Nepamokinė veikla esti labai įvairi, dar įvairesni jos tikslai, uždaviniai, etapai“ (Dzeniuškaitė, 1991, p. 111). Mokslininkė išskiria tris pagrindinius nepamokinės veiklos apibendrinimo ir vertinimo aspektus: *praktinį rezultatą, įgytas žinias, mokėjimus ir įgūdžius, poveikį asmenybei.*

S. Dapkienės leidinyje „Užklasiniai renginiai moksleiviams“ (1993) nagrinėjamos nepamokinės veiklos tobulinimo problemos. Čia svarstomi nepamokinės veiklos efektyvumo klausimai, aptariamos įvairios nepamokinės veiklos formos (žodinės, vaizdinės, praktinės) ir jų metodika, pateikiami konkretūs kai kurių renginių konspektai ar išplėstiniai planai. Leidinio autorė siūlo *kino filmų, spektaklių, knygų, televizijos laidų, parodų aptarimus, disputus, etinius pokalbius (žodinės formos), parodų ir muziejų lankymą (vaizdinės formos), įvairių intencijų dienų organizavimą, išvykas ir keliones, konkursus ir olimpiadas, kūrybinius žaidimus ir spartakiadas, popietes ir rytmečius, vakarus ir vakarones, šventes, viktorinas ir kt. (praktinės formos).* Skyriuje „Įvairių renginių organizavimo ir vedimo metodika“ S. Dapkienė tarsi konsultuoja skaitytojus, kaip formuluoti renginių tikslus ir uždavinius, kokia gali būti nepamokinių užsiėmimų struktūra, kokie parengiamieji darbai ir pan.

Kadangi nepamokinė veikla – labai plati, sudėtinga sąvoka, tai S. Dapkienė knygoje „Papildomo ugdymo formos“ (1998) tęsia anksčiau aptarto leidinio tradicijas, apsistodama ties informaliuoju ugdymu, t. y. nepamokiniais renginiais ir pramogomis: nagrinėja laisvalaikio problemas ir perspektyvas, aptaria įvairias nepamokinės ir pramoginės veiklos formas, kultūrinių renginių parengimo ir vedimo metodiką. Taip pat pateikia konkrečių kai

kurių renginių konspektų ir išplėstinių planų. Knygoje galima rasti nemažai idėjų, siūlymų ir pavyzdžių, kaip ugdyti dvasiškai turtingus ir kūrybingus žmones.

Abiejų S. Dapkienės leidinių tikslas – metodinėmis rekomendacijomis ir konkrečiais pavyzdžiais tobulinti laisvalaikio organizavimą, prisidėti prie papildomojo ugdymo veiksmingumo.

1996 metais G. Kvieskienė parengė ir išleido straipsnių rinkinį „Laisvalaikio kultūra“. Jame aptariama mokinių laisvalaikio kultūra, kultūriniai renginiai mokykloje, gvildenami bendravimo laisvalaikio klausimai. Leidinyje aptariami teoriniai, praktiniai renginių organizavimo dalykai, pateikiama konkrečių rekomendacijų. Savitai grupuojami mokyklos organizuojami kultūriniai renginiai:

- *Reprezentaciniai* (tai specifinės mokyklos šventės, jubiliejiniai mokyklos renginiai, mokyklos vaikų parodos ar kūrybinės dienos ir pan.);
- *Pažintiniai-kūrybiniai* (renginiai, kuriais siekiama vaikus supažindinti su naujais faktais, personalijomis, istoriniais veikėjais ir pan.);
- *Kalendorinės šventės* (Derliaus šventė, Kalėdos, Užgavėnės ir pan.);
- *Teminiai vakarai* (vakarai – portretai, reportažai, pasakojimai);
- *Pramoginiai renginiai* (šokiai, poilsio vakarai, diskotekos, pobūviai, gegužinės, karnavalai, pramoginiai šou, konkursai, viktorinos) (*Laisvalaikio kultūra*, 1996, p. 20).

1998 m. Šiaulių universitetas išleido straipsnių rinkinį „Papildomasis ugdymas“, skirtą pradinių ir aukštesniųjų klasių mokytojams, suinteresuotiems darbo papildomojo ugdymo pamokose efektyvumu. Straipsnių rinkinys sukomponuotas tarsi iš trijų dalių: 1) teoriniai mokslininkų ir praktikų samprotavimai ugdymo temomis, 2) gerosios mokytojų patirties apibendrinimas, 3) švenčių ir kitokių renginių scenarijų aprašymai, planai. Teorinio pobūdžio straipsniuose aptariama papildomojo ugdymo samprata, tikslai, kryptys, funkcijos, darbo formos, ugdymo principai. Ypač vertingos straipsnių potėmės, kuriose aiškinamasi planavimo, papildomojo ugdymo programų sudarymo klausimai.

Aptartieji leidiniai – tradicinio pobūdžio, o nagrinėjamieji klausimai artimi tiems, kurie būdavo gvildenami aiškinantis užklasinio darbo organizavimo problemas.

Viena iš priežasčių, kodėl papildomajam ugdymui mokyklose neskiriamas reikiamas dėmesys, o kartu stinga metodinių rekomendacijų, kaip planuoti ir organizuoti papildomojo ugdymo užsiėmimus, galėtų būti Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos 2001-09-25 pažymoje „Dėl moksleivių papildomojo ugdymo ir laisvalaikio organizavimo“ (www.smm.lt/ugdymas/bspip/bsp/2.htm) iškelta mintis apie papildomojo ugdymo priežiūrą. Čia kalbama, kad papildomojo ugdymo priežiūros rezultatai bendrojo lavinimo mokyklose

retai kur fiksuojami ir aptariami, o daug kur priežiūra išvis nevyksta. Pastebėta, kad planuojant ir vykdant priežiūrą nepakankamas dėmesys skiriamas papildomojo ugdymo problemų analizei, tikslų formulavimui ir veiklos korekcijai. Daugelyje mokyklų papildomojo ugdymo priežiūra koncentruojama į būrelių veiklos rezultatų vertinimą (koncertai, įvairūs pasirodymai, pasiekti sportiniai rezultatai ir kt.). Tame pačiame dokumente taip pat pažymima, kad tik daliai socialinės rizikos grupei priskiriamų vaikų mokyklose sudaromos sąlygos dalyvauti papildomojo ugdymo veikloje.

1.2. Pedagoginė meno terapija – naujos galimybės papildomojo ugdymo veikloje

Pirmajame šio darbo poskyryje pabrėžta, jog papildomuoju ugdymu siekiama tenkinti individualius pažintinius vaiko poreikius, suteikiant jiems papildomų žinių ir įgūdžių, sudaryti sąlygas pasireikšti bei plėtotis jų specialiesiems gebėjimams bei skatinti mokinių saviraišką. Pedagoginė meno terapija – tai inovacinė pedagoginė technologija, skirta moksleivių dvasinei sveikatai saugoti (Лебедева, 2001, p. 21).

1.2.1. Meno terapijos samprata

Meno terapijos (pažodžiui – *gydymas menu*) terminas sukurtas A. Chillo 1938 metais, kai jis aprašė darbo sanatorijoje su sergančiais tuberkulioze patirtį (Рудестам, 1999). Pirminė meno terapijos samprata – tai meno naudojimas žmogaus jausmams ir kitoms psichikos apraiškoms išaiškinti turint tikslą keisti jo pasaulėjautos struktūrą. Taigi meno terapija, kaip empirinis metodas, pradėjo formotis XX amžiaus viduryje. Be Anglijos mokslininkų, tuo pačiu metu Amerikos psichoterapeutai ir psichoanalitikai irgi ėmė taikyti naujas interakcijos formas, susietas su menu. 1960–1980 metai vadinami lemiamais meno terapijos metodui įtvirtinti. Minėtais dešimtmečiais buvo sukurti pirmi profesionalūs susivienijimai, rūpinęsi tiksliu terapinių metodų paskirties įvairiose praktinės veiklos srityse nusakymu. Pradėjo veikti pirmi meno terapinio švietimo centrai.

Daugiausia pokyčių meno terapijos srityje įvyko per pastaruosius 10–15 metų. „Šaltojo karo“ pabaiga, įsigaliojęs informacinio atvirumo principas ir europinė integracija stimuliavo keitimąsi profesinėmis žiniomis, pažangių ir efektyvių art-terapijos formų plitimą. Meno terapijos švietimo lyderėmis tapo Anglija ir Amerika, nes tos šalys buvo sukaupusios itin naudingą patyrimą.

1980–1990 metais daugelyje pasaulio šalių įvyko akivaizdi kultūrinio klimato kaita, susijusi su integracinių procesų aktyvizacija, imigrantų antplūdžiu ir kt. faktoriais. psichoterapeutai susidūrė su žmogaus įsitvirtinimo įvairiautėje kultūrinėje aplinkoje problemomis. Taigi ekonominės sąlygos ir socialinės politikos pokyčiai tapo svarbiu faktoriumi, kuris žymiai paveikė terapinių metodų taikymo evoliuciją paskutiniais dešimtmečiais. Svarbiausios meno terapijos metodo taikymo sritys: darbas su teisės pažeidėjais priežiūros ir reabilitacijos sąlygomis, darbas su įvairių socialinių grupių (paauglių, benamių, bedarbių, alkoholio ir narkotikų priklausomybę turinčių ir t. t.) žmonėmis; darbas su specializuotų ir bendrojo lavinimo mokyklų moksleiviais, turinčiais vienokių ar kitokių emocinių ir elgesio sutrikimų, kurie neigiamai veikia pažangumą.

Pirmieji *teoriniai* meno terapijos elementai buvo pradėti skelbti 1940–1960 metais. Kitas šios terapijos vystymosi etapas (1960–1990 metai) vyko sintetinant daugelį klasikinės psichoanalizės ir analitinės K. Jungo psichologijos teiginių. Šiuo metu meno terapijos tema sukaupia solidi teorinė bazė.

Meno terapija yra efektyviai evoliucionuojanti ir kintanti gydomojo socialinio ir pedagoginio darbo kryptis. Naudojant meno terapiją praktikoje, asmenims siūlomi taikomieji meninio pobūdžio užsiėmimai: piešimas, lipdymas, drožinėjimas, šokiai, muzika, dainavimas, drama, poezija, pasakų kūrimas... Kiekvienas asmuo, nepriklausomai nuo amžiaus, kultūrinio patyrimo, socialinės padėties, gali dalyvauti meno terapijos užsiėmimuose. Toks darbas nereikalauja kokių nors socialinių gebėjimų, meninės veiklos įgūdžių. Tai laisva saviraiškos ir savęs pažinimo priemonė. Ji padeda kurti pasitikėjimo, pakantumo ir dėmesio vidiniam žmogaus pasauliui atmosferą. Tokio pobūdžio užsiėmimai žadina teigiamas emocijas, padeda įveikti apatiją, beiniciatyvumą, formuoti aktyvią poziciją. Meno terapija grindžiama žmogaus kūrybinių galių aktyvinimu.

Dabartiniu metu dominuoja keturi meno terapijos teoriniai modeliai: *psichoanalitinis*, *humanistinis*, *biheavioristinis* ir *K. Jungo analitinės psichologijos*. Kai kurių kitų krypčių meno terapijos modeliai jungia kelis teorinių modelių procesus, varijuoja.

Psichoanalitinės krypties teoretikai vadovaujasi Z. Froido sukurta psichoanalizės teorija, kuri nurodo, jog emocinė vaiko pusiausvyra yra viena svarbiausių sąlygų, norint išvengti gilesnių psichologinių sutrikimų. Psichoanalitikai pastebėjo, jog vaikai negali nusakyti savo negatyvių išgyvenimų žodžiais kaip suaugusieji. Jiems nerūpi asmeninės praeities nagrinėjimas ir su tuo susijusių problemų aptarinėjimas. Meno terapija padėjo priartėti psichologams prie vaiko sąmonės. Kitaip tariant, meninė vaiko veikla suskaidoma į daugybę sąmoninių simbolių, kurie padeda nustatyti vaiko problemą.

Pedagoginiam darbui parankesnės *humanistinės krypties* idėjos, kurias susistemino ir apibendrintai pateikė K. Rodžersas (Rogers, 1951). Meno terapijos tikslas, pasak K. Rodžerso – *padėti vaikui suvokti patį save, savo privalumus ir trūkumus. Čia neturima tikslo valdyti vaiko pasąmonę ir keisti jo asmenybę. Svarbiausia – ugdyti vaiko gebėjimą pažinti save ir skatinti savikontrolę. Pedagogas neieško būdų, kaip išspręsti vieną ar kitą vaiko problemą, nenustatinėja diagnozių. Vaiko keitimąsi sąlygoja ir sutrikimų įveikimo bei vidinio augimo procesą skatina užsiėmimų metu teigiamai besivystantys dalyvių ir tos kūrybinės saviraiškos galios, kurias ši sistema atpalaiduoja. Apie korekcinę meno terapijos poveikį galima kalbėti tada, kai vaikas, jausdamas vidinę atsakomybę ir kompetenciją, ima pats spręsti savo problemą, reikšti nuomonę ir pozityviai keisti savo elgseną* (išryškinta mūsų – A. K.). Dėl šių priežasčių meno terapija – įtikinimai patrauklus emociškai pervargusių ar sutrikusios elgsenos vaikų koregavimo metodas.

1.2.2. Meno terapijos taikymas pedagogikoje

Pedagogikos ir psichoterapijos sąveikos idėja buvo iškelta 1927 m. vokiečių psichiatro A. Kronfeldo straipsnyje „*Psichogogika, arba psichoterapinis mokymas apie auklėjimą*“ (cit. Лебедева, 2000, p. 27). Straipsnio autorius siūlė grupuoti minėtus mokslus ir nukreipti visa tai dvasiniam žmogaus sveikimui ir asmenybės augimui. *Specialių medicininių žinių iš ugdytojo nereikalaujama* (išryškinta mūsų – A. K.). Meno terapijos užsiėmimus galima vadinti viena iš inovacinių papildomojo ugdymo formų, kurios tikslas – puoselėti vaikų kūrybingumą, šią veiklą papildant „gydomuoju efektu“. Veiklos rezultatas nesureikšminamas – svarbu pats kūrybos procesas ir asmens vidinio pasaulio ypatumai. Meno terapijos taikymas pedagogikoje nesietinas su kurio nors konkretaus susirgimo gydymu; artimesnis apibūdinimas – asmens „socialinis gydymas“, siejamas su numatytu vaiko ugdymu, siekiant stiprinti jo dvasinę sveikatą. Tai labiau paliatyvinė (lengvinanti negatyvius reiškinius, bet neveikianti jų priežasties) meno terapijos funkcija.

Rusų psichologė L. D. Lebedeva (Лебедева, 2000, p. 29-30) nurodo, jog pedagoginė meno terapija papildomojo ugdymo pamokose leidžia spręsti tokius svarbius pedagoginius uždavinius:

1. *Auklėjamuosius*. Tarpusavio sąveika konstruojama taip, kad ugdytiniai mokytūsi mandagiai, taktiškai bendrauti su savo amžiaus ir vyresniais žmonėmis, gebėtų kartu džiaugtis, atjausti kitą. Tai teigiamai veikia dorinį asmenybės vystymąsi, padeda orientuotis dorovinių normų sistemoje, suvokti etikos dalykus ir laikytis jų. Vyksta gilesnis savo vidaus

pasaulio (minčių, jausmų, troškimų ir kt.) pažinimas. Klostosi atviri, nuoširdūs, pasitikintys mokytojų ir mokinių tarpusavio santykiai.

2. *Korekcinius*. Pakankamai sėkmingai taisomas deformuotas AŠ pasaulis, gerėja savęs vertinimas, nyksta neadekvačios elgesio formos, klostosi tinkami bendravimo su kitais asmenimis būdai. Galima įveikti kai kuriuos valios ir emocinius nukrypimus, kaip antai: nerimastingumo, agresyvumo, baimės, uždarumo, hiperaktyvumo ir pan.

3. *Psichoterapinius*. „Gydomojo“ efekto pasiekama todėl, kad kūrybinės veiklos metu sukuriama maloni, visiems palanki emocinė atmosfera, puoselėjamas geranoriškumas, empatiškumas, kito asmens vertybių pripažinimas, rūpinimasis kitų jausmais ir išgyvenimais, atsiranda psichologinio komforto, saugumo, džiaugsmo, sėkmės pojūčiai. Visa tai leidžia mobilizuotis „gydomajam“ emocijų potencialui.

4. *Diagnostinius*. Meno terapijos priemonėmis gaunama informacijos apie individualias mokinio savybes, jų vystymąsi. Geriau suvokiami vaiko interesai, dvasinės vertybės, asmenybės savitumas ir nepakartojamumas. Galima išvelgti specialios korekcijos reikalaujančias problemas. Bendroje veikloje išryškėja asmeniniai ugdytinių santykiai ir kiekvieno vieta kolektyve.

5. *Lavinamuosius*. Taikant meno terapijos metodus, kiekvienam ugdytiniui sudaromos sąlygos išgyventi sėkmę, savarankiškai susitvarkyti nepalankioje situacijoje. Vystosi laimėjimo, savo vertės suvokimo, savigarbos jausmai. Vaikai mokosi žodžiais išsakyti emocinius išgyvenimus, mokosi atviro bendravimo, spontaniškumo. Iš esmės vyksta vaiko, kaip asmenybės, augimas, vystosi kūrybiniai gebėjimai, jausmų ir elgesio savireguliacija. Tai lemia psichologinį klimatą, dorovinę kolektyvo brandą.

1.3. Pasakų analizė rekreaciniu aspektu

Pedagoginės pasakų terapijos teorinė samprata. Viena iš pedagoginės pasakų terapijos formų – tai pasakų skaitymas, analizė ir interpretacija, kūrimas „socialinio gydymo“ tikslais. „Gydymas“ pasakomis – tai pats seniausias psichologijos metodas (Зинкевич-Евстигнеева, 2001, p. 10). Žinios apie pasaulį ir gyvenimo filosofiją nuo senų amžių būdavo perduodamos iš lūpų į lūpas, o kiekviena pasakos klausytojų karta visa tai permąstydavo kitaip ir perimdavo reikšmingiausias patarimus. Šiandien tas pasakos turinio apmąstymo, suvokimo, išvadų pritaikymo procesas vadinamas *terapija pasakomis* ir suprantamas kaip žinių apie dvasinius žmogaus išgyvenimus ir socialinę realizaciją perdavimo būdas. Dėl to pedagoginė pasakų terapija priskiriama ugdomajai sistemai, atitinkančiai dvasinę žmogaus prigimtį. Vadinasi, terapijos pasakomis dalykas – tai asmens vidinio pasaulio tobulinimas,

mokymas geriau suprasti įvykius, tai gilinimas žinių apie gyvenimo dėsningumus ir kūrybinių galių pasireiškimo būdas (Зинкевич-Евстигнеева, 2000, p. 11). Pedagoginė pasakų terapija siejama su *vidinės disharmonijos apraiškomis*, o apibendrinta siekiamybė – *asmens vidinės harmonijos atstatymas*. Juk pasakoje, kaip ir realiame gyvenime, harmoningo vidaus pasaulio žmogus suvokiamas kaip kūrėjas, o disharmonija siejama su griovimo aktu. Metaforiškai mąstant, terapijos pasakomis esmė – tai gėrio pergalė prieš blogį. Tas blogis gali pasireikšti baime, agresyvumu, hiperaktyvumu, pasyvumu ar kitais urbanizuoto ir stresinių situacijų perpildyto pasaulio požymiais. Pasakoms priskiriamos trys – ugdomoji, psichokorekcinė ir rekreacinė (korekcinė) – funkcijos.

Kaip teigia Sankt Peterburgo Pasakų terapijos instituto (Институт сказкотерапии) direktorė T. D. Zinkevič-Jevstignejeva, „gydymo“ pasakomis principai artimi humanistinei terapijai:

- *Psichokorekciniais tikslais* „pasakiškieji gydymo“ būdai padeda susidaryti vientisą asmenybės paveikslą, o taip pat rasti atskirus probleminius ar potencinius elementus.
- *Korekciniais tikslais* pasakomis sistemingai stiprinamos vaiko potencinės ir kūrybinės išgalės, kurios padeda įveikti probleminius elementus.

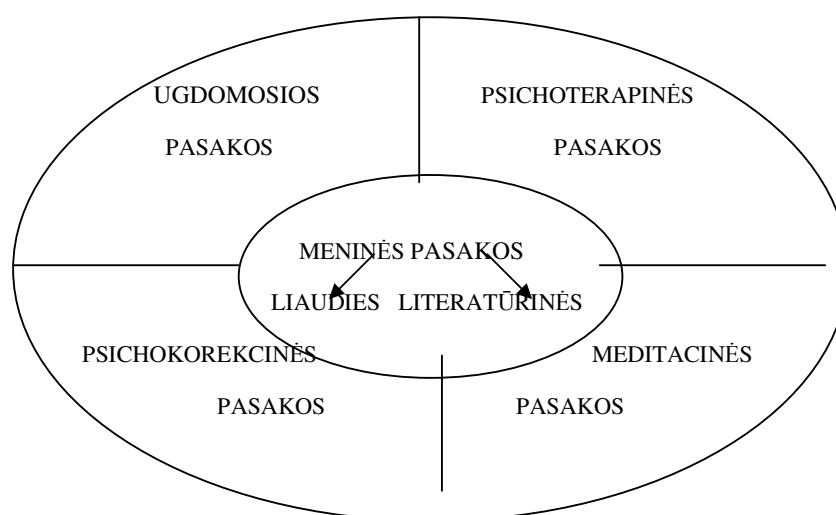
Korekčių pasakomis būdas atmeta direktyvią (terapijos technika, kai terapeutas pats imasi interpretavimo ir koregavimo funkcijų) elgesio formų kaitą (išryškinta mūsų – A. K.). Vietoj to asmeniui siūlomas platus alternatyvių reakcijų spektras, t. y. pasakos pavidalu jam pateikiama daug kitų elgesio modelių įvairioms gyvenimo situacijoms: kuo turtingesnis asmens reakcijų, elgesio modelių arsenalas, tuo geriau jis pritampa prie supančio pasaulio reikalavimų (Зинкевич-Евстигнеева, 1998, p. 13-14).

Vaikų (ir suaugusiųjų) „socialinis gydymas“ pasakomis – tai septynių procesų sintezė, būtent:

- žinių apie pasaulį ir žmogaus santykio su juo dešifravimas, prasmių paieška;
- ryšių tarp pasakiškų įvykių ir elgesio realiame gyvenime aiškinimas, t. y. pasakiškųjų prasmių perkėlimas į tikrovę;
- probleminių situacijų nustatymas ir aiškinimas, ieškant atsakymo į klausimą „Kodėl būtent man tai turėjo nutikti?“;
- asmenybės dvasinių resursų, potencinių galių paieška;
- ekologinis švietimas ir vaikų auklėjimas;
- žmogaus prigimties ir žmogų supančios aplinkos gerinimas;
- „gydymas“ pasakiška, stebuklinga aplinka, kurioje gali materializuotis svajonės, kurioje kiekvienas jaučiasi saugus ir mėgaujasi paslaptimi (Зинкевич-Евстигнеева, 2000, p. 8-14).

Svarbiausi pasakų tipai Tradiciškai pasakos skirstomos į stebuklų, buitines, pasakas apie gyvulius ir t. t. Tokią klasifikaciją motyvuoja pagrindinių personažų grupės (pvz., nė viena stebuklų pasaka neapsieina be piktos arba geros antgamtinės jėgos įsikišimo į žmogaus gyvenimą. Buitinių pasakų veikėjai – paprasti valstiečiai, ponai. Pasakose apie gyvulius daugiausia dėmesio skiriama gyvūnams, o žmogus tik su jais bendrauja.

„Socialinio gydymo“ pasakomis sistemoje išskiriami šeši pasakų tipai: *liaudies, literatūrinės, didaktinės, meditacinės, psichokorekcinės ir psichoterapinės* pasakos (1 pav.). Pagrindinė vieta čia tenka liaudies ir literatūrinėms pasakoms, kuriose galima išvelgti ir didaktinių, ir psichokorekcinių, ir psichoterapinių, ir netgi meditacinių aspektų (Зинкевич-Евстигнеева, 2001, p. 47).

1 pav. Pasakų tipai „socialinio gydymo“ aspektu

Liaudies pasakos žanriniu požiūriu klasifikuojamos į pasakas apie gyvulius, buitines, stebuklų ir t. t. Organizuojant pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimus, būtina įsidėmėti, kad:

- *Pasakose apie gyvulius* veikia žmonės ir gyvūnai. Vaikai iki penkerių metų save tapatina su gyvūnais, todėl stengiasi būti panašūs į juos, kopijuoja jų elgesio manieras. Būtent pasakos apie gyvūnus geriausiai perduos mažiesiems klausytojams gyvenimišką patirtį.
- *Buitinės pasakos* pasakoja apie šeimyninį gyvenimą, parodo konfliktų sprendimų galimybes, šeimas aplankančias negandas, formuoja jumoro jausmą, pasakoja apie mažas šeimynines gudrybes. Buitinės pasakos yra nepakeičiamos dirbant su

paaugliais, sprendžiant šeimynines problemas ir formuojant santykius tarp šeimos narių.

- *Baisios pasakos.* Tai pasakos apie blogąsias jėgas: raganas, vampyrus, vilkolakius, ir kt. Šiuolaikinėje vaikų literatūroje minimi panašaus tipo kūriniai – šiurpės. Vaikams, daug kartų išgyvenant baisią situaciją, sumažėja įtampa, pakinta ar net atsiranda nauji reagavimo būdai. Kad sumažėtų baimė ir įtampa, naudingiausia baisias pasakas sekti septynerių metų amžiaus vaikams ir vyresniems.
- *Stebuklų pasakos.* Šios pasakos patraukliausios šešerių-septynerių metų amžiaus ir vyresniems vaikams. Stebuklų pasakos tarsi pateikia gyvenimiškos patirties „koncentratą“ ir informuoja apie dvasinį žmogaus augimą (Зинкевич-Евстигнеева, Грабенко, 2001, p. 48-49). Stebuklų pasakos itin vertinamos Valdorfo pedagogikoje, ugdymo procese besiremiančioje vieninga dvasios, sielos ir kūno lavinimo idėja. Anot valdorfičių, būtent pasakoje atsispindi nuoseklus asmenybės transformacijos procesas (Карлгрен, 1992; Ленц, 1995). Šiuo aspektu pasaka aiškinama ne kaip subjektyviosios patirties dalis, kur kiekvienas personažas, daiktas ir įvykis turi savo simbolinę prasmę, kurią vaikas, skirtingai nei suaugęs suvokia nesąmoningai. Pasakos interpretacija asmenybės transformacijos aspektu ypač svarbi parenkant vaikui pasaką.

Žymus dabartinis rusų pasakininkas A. Gnezdilovas teigia: „Yra pasakos ir yra pasiskaitymai“ (читки). Pastarieji skirti nuoboduliui sklaidyti. O pasakos – iš tikrųjų lavina, tobulina sielą (cit. Зинкевич-Евстигнеева, 1998, p. 35).

Pedagoginės pasakų terapijos aspektu ypač vertingos šios liaudies pasakų idėjos:

1. *Mus supantis pasaulis yra gyvas, bet kuriuo momentu visi gali su mumis kalbėtis.* Tokia idėja svarbi formuojant rūpestingumą, globos ir atsakomybės jausmą viskam, kas mus supa: žmonėms, gamtai, daiktams.
2. *Aplinkinio pasaulio objektai geba savarankiškai veikti ir turi teisę į asmeninį gyvenimą.* Ši idėja svarbi formuojant pasiruošimą kitą priimti tokį, koks jis yra.
3. *Blogio ir gėrio atskyrimas, gėrio pergalė.* Idėja svarbi vidinės drąsos palaikymui ir gėrio siekiui.
4. *Kas lengvai gaunama, lengvai ir prarandama.* Idėja svarbi formuojant užsibrėžto tikslo siekimą ir valios ugdymui.
5. *Mus supa daugybė pagalbininkų, bet jie padeda tik tada, kai mes nebesugebame susidoroti su užduotimi patys.* Idėja turi įtakos formuojant savarankiškumo jausmą ir pasitikėjimą aplinkiniu pasauliu.

Literatūrinės pasakos. Tai prozos arba eiliuotas kūrinys, kurio įvykiai sąmoningai prasimanyti, fantastiniai. Vienos literatūrinės pasakos rašytos naudojant liaudies pasakas ar

sakmes, kitų siužetai sugalvoti pačių rašytojų. Literatūrinės pasakos panašios į liaudies: stiprina sampratą apie visada reikšmingas etikos ir estetikos kategorijas ir veda klausytoją į neribotos fantazijos pasaulį. Čia būna stebuklų, fantastiškų įvykių, ryškių personažų. Tačiau literatūrinės pasakos veiksmo vieta ir laikas yra kur kas konkretesni už liaudies pasakų. Literatūrinės pasakos dažniausiai pasakoja apie dabartį, šiandieną, apie visai realius gyvenimiškus nutikimus, daiktus ar reiškinius, su kuriais vaikai susiduria kasdien. Pasakojimas apie dabartį leidžia pasižiūrėti į kasdienes dalykus nuostabos pilnomis akimis.

Klausydamiesi literatūrinių pasakų, vaikai irgi tapatinasi su jos personažais, kurie gali klysti, persistengti ir pasielgti neapgalvotai, gali būti padaužos ar nerūpestingi, bet visad drąsūs, nuovokūs, ištikimi, atkaklūs (Stikāne, 1977, p. 76).

Literatūrinės pasakos – tai mūsų amžiaus „produktai“. Šio tipo pasakos yra vaizdingesnės ir labiau jaudinančios nei liaudies pasakos. Tačiau yra nuomonių, kad kai kurios literatūrinės pasakos formuoja neigiamą gyvenimo scenarijų, nes jos yra „sugėrusios“ dvasinius autoriaus negalavimus, neigiamas jo emocijas. Pvz., šiuo aspektu jungistai labiausiai puola H. K. Anderseno pasakas (Франц, 1998). Iš vienos pusės, originalios šio rašytojo pasakos iš tiesų kelia slogius jausmus, tačiau vaikams pasakų rinktinių sudarytojai pateikia jas adaptuotas ir jose nebėra itin stipriai jaučiamos H. K. Anderseno neurozės. Iš kitos pusės, yra sukauptas gana didelis literatūrinių pasakų lobynas, tad rinktis tikrai yra iš ko.

Pagrindinis liaudies ir literatūrinių pasakų skirtumas – liaudies pasakos metaforos forma perteikia gyvenimo patikrintą išminties „koncentratą“, o literatūrinės – konkretesne kalba iškelia ir rutulioja pavienes gyvenimiškas vertybes, kurių perpratimas taip pat yra svarbus vaiko pasaulio suvokimui. Būtent dėl šios priežasties vertėtų pasakų analizę ikimokyklinukams ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams pradėti nuo literatūrinių pasakų.

Ugdomosios pasakos. Tai pažintinę vertę turintys kūrinėliai, kuriuos skaitant galima geriau suprasti aplinkinį pasaulį, mokytis saugoti ir gerbti tai, ką matome savo kasdienybėje – tuos, kurie mums padeda gyventi ir kurti savo žmogiškąją gerovę, moko gyvenimo, atidos vienas kitam, padeda ugdyti pagarbą nuostabiam aplinkos pasauliui (Tamošiūnas, 2003).

Psichokorekcinės pasakos. Tinkamiausias vaiko elgesiui koreguoti. Šiose pasakose metaforiškai atspindima vaiko problema: emociniai sutrikimai, elgesio nukrypimai, nevykę tarpusavio santykiai, baimė, nerimas, nuoskauda ir t. t. Reikia pažymėti, jog psichokorekcinės pasakos taikomos atsižvelgiant į vaiko amžių (maždaug iki 13 metų) ir problemą (agresija, netinkamas elgesys ir kt.) (Зинкевич-Евстигнеева, 1998). Pačiam sukurti psichokorekcinę pasaką nesunku. Būdingas algoritmas:

1. Pagrindinio herojaus, kuris atitinka vaiko charakterį, amžių, lytį parinkimas. Tas herojus gali būti berniukas, mergaitė, princas, princesė, šokėja, karys ir pan., taip pat ir gyvūnas.
2. Po to nusakomas herojaus gyvenimas pasakiškoje šalyje taip, kad vaikas rastų panašumų su savo realiu gyvenimu. Metaforiškai atkuriami vaiko šeimos narių tarpusavio santykiai, interesai, emocinės būsenos ir pan.
3. Pagrindinis herojus atsiduria situacijoje, panašioje į realią vaiko situaciją. Nusakomi jausmai ir mintys, kurie apėmė pasakos personažą. Kitaip sakant, verbalizuojama tikroji mokinio būsena.
4. Herojus ima ieškoti išeities iš susidariusios situacijos. Personažas gali sutikti veikėjus, atsidūrusius panašioje situacijoje ir stebi, kaip jie išsisuka iš bėdos. Kartais psikokorekcinės pasakos herojus susitinka su išmintinguoju žyniu, kuris padeda sėkmingai ir greitai įveikti probleminę situaciją. Pasakotojo užduotis – sekama istorija privalo pasiūlyti pasakos personažui alternatyvių pasielgimo modelių.
5. Pasakos personažas suvokia, kad pasielgė neteisingai ir ima keistis. Kuriant psikokorekcinę pasaką, labai svarbu žinoti „blogo“ elgesio priežastį. Dažniausiai jos būna penkios:
  - Vaikas nori atkreipti į save dėmesį.
  - Jis nori vadovauti vienmečiams ir vyresniems.
  - Vaikas siekia už kažką atkeršyti suaugusiajam.
  - Jam baisu, nesaugu, jis siekia išvengti nesėkmės.
  - Nesusiformavęs saiko jausmas.

Mokytojų patirtis gali padėti susikurti psikokorekcinių pasakų, nes daugelis nemalonių situacijų, kurias gali jausti ugdytiniai, yra išgyventos vaikystėje. Pedagogas gali pasidalinti su mokiniais savo prisiminimais, pavertęs juos pasaka.

Psikokorekcinę pasaką galima perskaityti vaikui jos neaptariant, neanalizuojant, neinterpretuojant. Tuomet jam suteikiama galimybė būti pačiu savimi ir pamąstyti. Jei vaikas iš sykiu neparodytų susidomėjimo pasaka, vis vien ši pasiekė jo širdį ir po kurio laiko jo elgesys ims keistis. Pedagogams tenka tik laukti. Jei vaikas nori, galima aptarti su juo pasaką, galima ją vaidinti mini lėlių teatre ir t. t.

Psichoterapinės pasakos. Galima sakyti, jog tai pasakos, gydančios sielą, svarstančios esmines filosofines sąvokas, būtent: meilės, gėrio, mirties, gyvenimo būdo (Зинкевич-Евстигнеева, 1998). Tai istorijos, padedančios pamatyti įvykius iš visų pusių. Psichoterapinės pasakos ne visada baigiasi laimingai, bet turi gilią prasmę. Šios pasakos dažnai žmogui palieka neatsakytų klausimų. Tai stimuliuoja asmenybės augimą. Daugelis

psichoterapinių pasakų apie mirtį ir gyvenimą, praradimą ir išsigijimą, meilę ir neapykantą. Psichoterapinių pasakų vietoje galima skaityti ir interpretuoti biblijos istorijas ir pasakas-alegorijas.

Šios pasakos taikomos „socialinio gydymo“ tikslais itin sudėtingais gyvenimo atvejais, kai klausytojas išgyvena artimo žmogaus mirtį, sprendžia klausimą „Už ką?“, jaučia nemotyvuotą sielos tuštumą ir pan.

Meditacinės pasakos – tai tokios pasakos, kurios mažina nervinę įtampą, padeda atsipalaiduoti ir įgauti teigiamos energijos (Зинкевич-Евстигнеева, 1998). Tokio tipo pasakose nėra sudėtingo konflikto ir neigiamų herojų. Meditacinė pasaka sekama ramiu lygiu balsu, skambant tyliai tokio tipo muzikai, kuri padeda efektyviau atsipalaiduoti ir išivaizduoti tai, apie ką pasakojama, kartais skaitoma. Vaikai pasakos klauso atsipalaidavę, užsimerkę, vaizduotėje piešdami kylančius išpūdžius.

Išskiriami trys meditacinių pasakų tipai:

1. Pasakų siužetai padeda susigaudyti savyje „čia ir dabar“. Jie taip pat lavina visų rūšių pojūčius, pvz., galima gulėti „pasakiškoje pievelėje“ ir „matyti giedrą dangų“ (regimieji vaizdai), „klausyti giedančių paukščių“, „šlamančių medžio lapų“, „upelio čiurlenimo“ (girdimieji vaizdai), „jausti prinokusių žemuogių aromatą“ (užuodžiamieji pojūčiai), „tiesti ranką į kvepiančią uogą“, „įsidėti ją į burną“ (kinesteziniai vaizdai) ir t. t. Tokio tipo pasakų siužetas – kelionė, kur pasakojama visa, „ką matau“. Bet prieš „kelionę“ būtina prisiminti situaciją, kada jautėmės laimingi, ramūs, džiugiai nusiteikę.

2. Meditacinėse pasakose atsispindi idealūs tarpusavio santykiai tarp tėvų ir vaikų, tarp draugų, tarp žmogaus ir jį supančio pasaulio, netgi tarp mokinio ir mokomojo dalyko. Tokios pasakos ypač reikalingos vaikams ir paaugliams, turintiems negatyvų socialinį patyrimą. Teigiami meditacinių pasakų vaizdai patenka į pasąmonę ir formuoja ten energetinį asmenybės pagrindą. Tokios pasakos sudaro sąlygas vaikui įsidėmėti maksimalų alternatyvių situacijų kiekį.

3. Pasakų siužetai stimuliuoja asmens kūrybines galias, skatina saviraišką, moko pajusti savo vertę, reikalingumą, nepakartojamumą.

Liaudies pasakų siužetų vertė pedagoginiu aspektu. Liaudies pasakos neturi tiesioginio moralo kaip, pavyzdžiui, pasakėčios. Taip išvengiama klausytojo pasipriešinimo ir noro viską daryti atvirkščiai. Tapatindamas save su kuriuo nors pasakos personažu, vaikas mokosi prognozuoti ateities problemas ir tinkamai jas spręsti. Pasakų įvykiai natūraliai ir logiškai išplaukia vieni iš kitų. Taip mažasis klausytojas suvokia priežasties-pasekmės ryšius ir pasaulyje egzistuojančius dėsningumus. Praktika rodo, kad pasakos metafora įsismelkia į žmogaus pasąmonę ir aktyvina potencines jo galias, kurios savo ruožtu padeda žmogui rasti

geriausią išeitį iš susidariusios problemos. Metafora tik švelniai ką nors primena pasakos klausytojui ir taktiškai pataria. Ši metaforos savybė padeda vaikui susikurti psichologinio saugumo aurą, atsiplėšti nuo rūpesčių, nesėkmių ir pažvelgti į save iš šalies bei išsiaiškinti, kas trukdo gyventi. Kartais pasakos prasmė vaiko suvokiama išsyk, kartais tai įvyksta po tam tikro laiko, tačiau pasakos metaforos poveikis gilus ir nuostabiai tvarus, ilgalaikis.

Neapibrėžta pasakos pradžios formulė leidžia klausytojui suvokti, kad toks įvykis galėjo nutikti bet kur: už devynių jūrų marių, už devynių kalnų. O galbūt visai čia pat, šalia. Apibrėžta, t. y. konkrečiai nusakyta, veiksmo vieta atitolintų vaiką nuo pasakos įvykių raidos. Jam sunku mintimis persikelti į konkrečią vietą, ypač nežinomą, neaplankytą. Todėl labiau priimtina neapibrėžta erdvė.

Svarbiausias pasakos personažas – apibendrintas paveikslas. Pasakų veikėjų vardai tarsi „keliauja“ iš vieno teksto į kitą. Apibendrintas personažas palengvina vaiko susitapatinimą su juo. Pasakos siužetuose užšifruoti situacijos ir problemos, kurių gyvenime patiria kiekvienas žmogus. Gyvenimiškas pasirinkimas, atsakomybė, tarpusavio pagalba, savęs įveikimas, priešinimasis blogiui – visa tai užkoduota pasakų personažų paveiksluose.

Kiekviena pasakos situacija turi daugybę prasmų. Skaitydami ir klausydamiesi pasakos, mes nesąmoningai išskiriame mums aktualiausią prasmę. Pasikeitus aplinkybėms, mes kitaip interpretuojame pasakos turinį, praturtindami savo ankstesnį patyrimą nauju suvokimu. Vadinas, egzistuojant teksto daugiaprasmiškumui, ta pati pasaka gali padėti žmogui spręsti skirtingas problemas. Pvz., iš pasakos „Pagrandukas“ penkiametis klausytojas gali įsidėmėti, kiek toli galima pasitraukti nuo mamos: per žingsnį – nieko, per du – ramu, per tris – normalu, per keturis – suėš! Tuo tarpu paauglys susimąstys apie žmonių tipus (savanaudžius, apgavikus, patiklius ir t.t.) ir būdus, kaip su jais bendrauti. Suaugęs žmogus atkreips dėmesį į visų pasakos personažų poelgių priežastis ir pasekmes, bandys suvokti filosofinę pasakos apie pagranduką potekstę. Sekdamas pasakų herojų likimais, išgyvenama situacija, gilindamasis į personažų kalbą, vaikas it mozaiką komponuoja savąjį pasaulio supratimą, kuriuo remsis susidūręs su analogiškais situacijomis gyvenime.

Kartais vaikai prašo suaugusiųjų sekti vieną ir tą pačią pasaką. Manoma, kad ta pasaka labiausiai atitinka vaikui priimtina pasaulio supratimą ir padeda suvokti svarbius „dalykus“, išjausti įvairius elgesio modelius. Mat suaugusiųjų logika dažniausiai lieka vaikų nesuprasta, nes pastarųjų vaizdinis-veiksminis mąstymas daug stipresnis ir aiškesnis už abstraktų-loginį. Kodėl atsakymų į savo mažas problemas jis geriau ieško pasakų situacijose.

Stebuklų pasakose visada veikia antipodas: ragana, velnias, slibinas. Tai blogio įsikūnijimas. Vaikai gerai supranta, kad blogas pasakos herojus bus nubaustas, o tas, kuris įveikia visus išbandymus ir pademonstruoja gerąsias savybes – būtinai apdovanotas. Čia

įkūnytas gyvenimiškas dėsnis: kaip tu elgiesi su Pasauliu, taip ir jis su tavim pasielgs. Tiesa, yra pasakų, kuriose, kaip ir gyvenime, blogis „vaikšto“ su gerumo kauke, o geras personažas yra nepatrauklios išvaizdos. Tačiau bet kuriuo atveju teisingumas ir gėris būtinai nugalės. Toks supratimas leidžia vaikui pasijusti psichologiškai saugiam. Išbandymai, tekę geriems personažams buvo reikalingi, kad šie taptų dar protingesni, dar stipresni. Reikia pasakyti, jog dabartiniams vaikams nepakanka fakto, kad blogis nugalėtas. Jiems svarbu, kad blogas personažas virstų geru.

Stebuklų pasakose bet kas ir bet kuriuo metu gali atgyti, prakalbėti. Ši pasakų ypatybė labai aktuali vaiko psichikos vystymuisi. Jis gali save identifikuoti su bet kuriuo pasakos personažu. Taip vystosi vaiko gebėjimas decentralizuotis, „veikti“ vietoje personažo, aktyvėja jo fantazija ir intucija. Todėl pasakos klausytojas ima suvokti, kuo ir kiek personažas skiriasi nuo jo paties, o toks supratimas padeda lengviau rasti vienovę su pasauliu.

Pasakose nėra negalimų dalykų, čia nėra protinių apribojimų, egzistuojančių kasdienybėje, čia negalioja neigiamas atsakymas – „ne, šito aš nepadarysiu“. Pasakose galima svajoti, fantazuoti, piešti norimą ateities paveikslą. Taip jos sužadina žmogaus gebėjimą veikti, aktyvina vidines galias. Įgijęs problemų sprendimo pasakiškais būdais patirtį, vaikas ar paauglys, žinoma, ir suaugęs asmuo, tą patirtį ateityje perkels į realias situacijas.

Iš to, kas pasakyta apie pasakų vertę terapiniu apsektu, numatomi tokie darbo su pasakomis principai (2 lentelė):

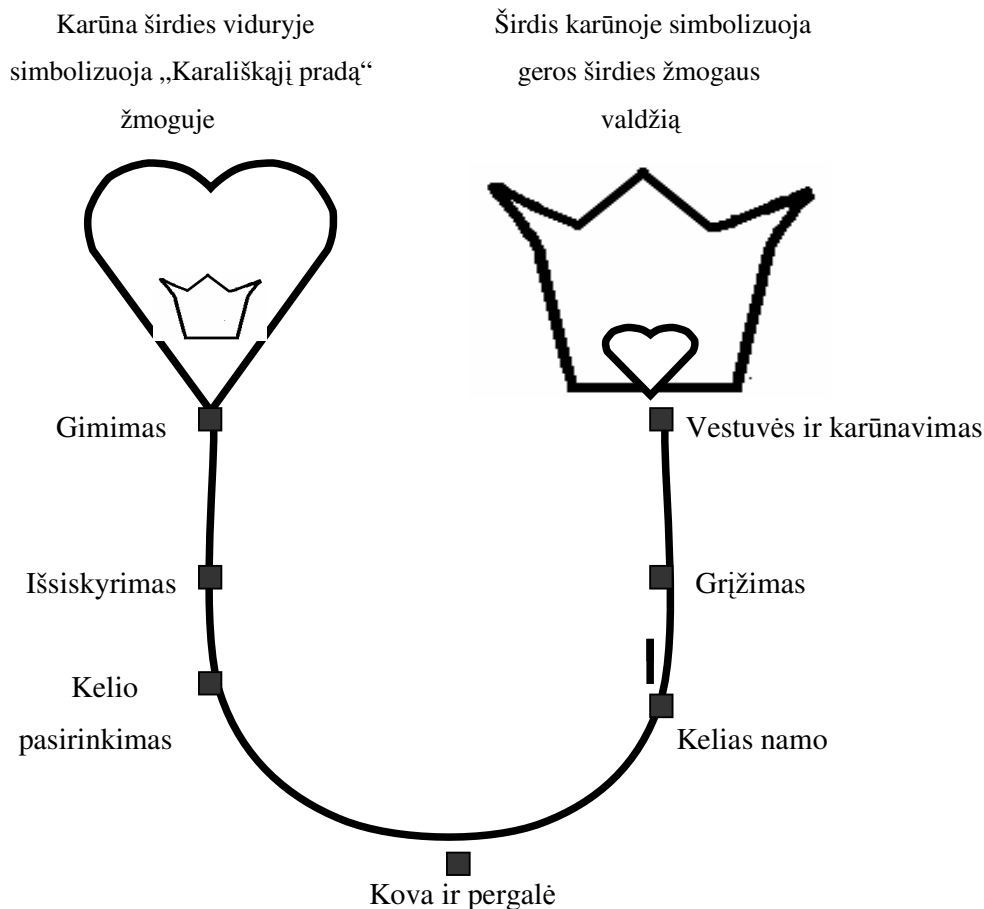
2 lentelė

Pasakų analizės principai

Principas	Svarbiausias akcentas	Komentarai
Įsisažmoninimo (supratimo)	Išsiaiškinami priežasties-pasekmės ryšiai siužeto vystymui. Numatomas kiekvieno personažo vaidmuo besivystančiuose įvykiuose. Aptariami bendrieji klausimai: kas vyksta? kodėl tai vyksta? kas norėjo, kad taip nutiktų? Kodėl tai jam buvo reikalinga?	Uždavinys-parodyti mokiniams, kad kiekvienas įvykis išplaukia iš kito, nors iš pirmo žvilgsnio pastarasis gali pasirodyti gana nereikšmingas. Svarbu suprasti kiekvieno pasakos personažo pasirodymo vietą, dėsningumą ir paskirtį.
Daugialypumo	Išsiaiškinama, jog tas pats įvykis ar situacija gali turėti keletą reikšmių ir prasmų.	Uždavinys-parodyti kurią nors vieną pasakos situaciją iš kelių pusių: vienu atveju situacija suprantama taip, o kitu-kitaip („Pagranduko“ atvejais).
Ryšio su tikrove	Suvokiama, kad kiekviena pasakos situacija atveria gyvenimišką pamoką.	Uždavinys-kruopščiai aptarti pasakos situaciją, kaip jos pamoką galima pritaikyti kasdieniame gyvenime.

Pasakų siužeto struktūra. Pagal E. Eriksono (1963) asmenybės raidos teoriją, vaikams nuo 4 iki 12 metų patraukliausios stebuklų pasakos. Jų siužetams būdingi tam tikri dėsningumai: pasakos herojus gimsta, auga tėvų namuose, dėl įvairių priežasčių palieka juos,

pasirenka kelią, susipažįsta su naujomis pasakos būtybėmis, įveikia blogį, grįžta namo. Gilindamasis į amžiaus tarpsnių psichologiją, E. Eriksonas nustatė, kad stebuklų pasakos siužeto etapai atitinka žmogaus tapsmo asmenybe momentus. Tiesa, ne kiekvienoje pasakoje aptinkami visi reikalingi siužeto etapai, tačiau „pasakiška“ asmenybės vystymosi dinamika, filosofiniai klausimai, kuriuos sąmoningai ar nesąmoningai sprendžia žmogus, padeda pačiam pažinti savo prigimtį ir atrasti jo ryšį su pasaka. Pasakų struktūrą galima pavaizduoti tokia schema (2 pav.):

2 pav. Stebuklų pasakos struktūros schema

Skrybiaus išvados:

1. Remiantis mokyklos veiklą reglamentuojančiais dokumentais, galima sakyti, jog papildomojo ugdymo pamokos organizuojamos mokinių saviraiškos, socializacijos tikslais. Papildomojo ugdymo visumą sudaro formalus, neformalus ir informalus moksleivių ugdymas po pamokų. Tai tradicinis požiūris.

2. Būtina spręsti papildomojo ugdymo problemas, kurių viena naujų veiklos formų ieška. Pedagoginė meno terapija – inovacinė papildomojo ugdymo forma, kurios tikslas – puoselėti vaikų saviraišką, palaikyti jų dvasinę sveikatą.

3. Ugdytojas, rengiantis pedagoginės meno terapijos pamokas, nėra tapatinamas su psichoterapeutu (psichologu) – jis neieško būdų, kaip išspręsti vieną ar kitą vaiko problemą, nenustatinėja diagnozių. Vaiko keitimąsi sąlygoja ir sutrikimų įveikimo bei vidinio augimo procesą skatina užsiėmimų metu teigiamai besivystantys dalyvių ir tos kūrybinės saviraiškos galios, kurias ši sistema atpalaiduoja.

4. Pedagoginė pasakų terapija yra viena pedagoginės meno terapijos formų, kur integruojama pasakų ugdymoji, kūrybinė ir rekreacinė funkcija.

5. Pasakose nėra negalimų dalykų, čia nėra protinių apribojimų, egzistuojančių kasdienybėje, čia negalioja neigiamas atsakymas – „ne, šito aš nepadarysiu“. Pasakose galima svajoti, fantazuoti, piešti norimą ateities paveikslą. Taip jos sužadina žmogaus gebėjimą veikti, aktyvina vidines galias. Įgijęs problemų sprendimo pasakiškais būdais patirtį, vaikas tą patirtį ateityje perkels į realias situacijas.

II. PEDAGOGINĖS PASAKŲ TERAPIJOS PAPILDOMOJO UGDYMO PAMOKOSE EMPIRINIS TYRIMAS

2.1. Tyrimo metodika ir organizavimas

2004–2005 mokslo metais, siekiant praktiškai išsiaiškinti jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų emocinės būsenos ir elgsenos sutrikimus, trijose Kauno miesto vidurinėse mokyklose atlikta anketinė apklausa, kurioje dalyvavo 276 trečiųjų klasių mokiniai ir 12 jų mokytojų:

- *Apklaustos anketa* mokiniams „Kaip Tau sekasi?“ (1 priedas), skirta jų požiūrio į save ir pasitenkinimo savąja veikla nustatymui.
- *Pokalbis-interviu*. Pokalbis su pedagogais apie mokinių elgsenos sutrikimus, remiantis konkrečiais klausimais (2 priedas), padedančiais suvokti vaiko elgsenos sutrikimus ugdymo situacijose.

2005–2006 mokslo metais organizuotame *pedagoginiame eksperimente* dalyvavo 16 vienos Kauno miesto vidurinės mokyklos ketvirtosios klasės mokinių. Sudarant tiriamųjų grupę laikytasi tokių atrankos kriterijų: tai vaikai iš mažas pajamas turinčių, socialiai remtinų šeimų, taip pat iš nepilnų šeimų, dažnoje kurių praktiškai nepatenkinami net minimaliausi vaiko egzistenciniai poreikiai, kuriose girtaujama, smurtaujama. Dėl socialinio statuso tokie vaikai patiria daug pažeminimų iš savo bendraamžių klasėje, o dėl negebėjimo bendrauti jie paprastai būna prislėgtos nuotaikos, užsidarę, liūdni arba, atvirkščiai, konfliktiški, agresyvūs, dažnai savo pyktį išliejantys ant kitų vaikų, mokytojų.

- Pedagoginės pasakų terapijos papildomojo ugdymo pamokose dalyviams (tiriamiesiems), be anketos „Kaip Tau sekasi?“, papildomai skirtas *testas* „Stebuklinga jausmų šalis“ (3 priedas). Šio testo paskirtis – įvertinti vaikų emocinę, socialinę ir motyvacinę būseną prieš ir po pedagoginio eksperimento.
- Siekiant geriau pažinti tyrime dalyvavusių vaikų vidinį pasaulį, remtasi vaikų sukurtų pasakų *turinio analize*.
- *Piešinių analizės* metodas, taikytas vaikų sukurtų pasakų turinio interpretacijai papildyti, pasirinktas dėl to, kad, pasak psichologų (Дилео, 2001), neretai vaikams nepavyksta išreikšti savo minčių raštu, ir būtent piešdami jie nesąmoningai perteikia tai, ko nesugebėjo pasakyti žodžiais.

2.2. Mokinių elgsenos sutrikimų tyrimas

Mokyklos nelankymo, silpnos mokymosi motyvacijos, nepripažinimo bendrojo lavinimo mokykloje problema šiandien itin opi. Lietuvos jaunimo mokyklose atliktų tyrimų „Nesėkmingo mokymosi mastai ir priežastys“ (2003 m.), „Paauglys – šeima – mokykla – išorinis pasaulis“ (2005 m.) analizė išryškino:

1) nepakankamą tėvų rūpinimąsi vaikais dėl savo šeimos sunkios ekonominės-socialinės padėties;

2) mokiniai mokyklas palieka dėl pakitusio savęs vertinimo, sumažėjusių siekių, nesėkmių, palyginti didelio nerimo, emocijų ir elgsenio sutrikimų, devintinio elgsenio ir kt.;

3) dėl mokymosi „spragų“, dažnai susijusių su žemesniais intelektualiais gebėjimais ir laiku nesuteiktos pagalbos – tiek pedagoginės, tiek psichologinės, konfliktiškų santykių su mokytojais, bendraamžiais;

4) dėl nepakankamo pedagogų pasirengimo, tokių vaikų poreikių nežinojimo, nemokėjimo bendrauti ir dirbti su jais, neigiamų nuostatų jų atžvilgiu (www3.lrs.lt)

Mūsų tyrime dalyvavusių pedagogų buvo prašoma savais žodžiais apibūdinti problematiką:

- Kokie klasės mokinių mokymąsi, bendravimo, vystymosi sutrikimai neigiamai veikia ugdymo sėkmę?
- Kokios „sunkių“ vaikų šeimos gyvenimo aplinkybės?
- Kokiais būdais bandoma spręsti iškilusias mokymo ir bendravimo problemas?

Įvertinus mokytojų pateiktus vaikų elgsenos apibūdinimus (pokalbio-interviu metodu ir atsakant į anketos klausimus (žr. 2 priedas)) paaiškėjo, kad mokyklinės elgsenos sutrikimais pasižymi tokie vaikai:

- a) kuriems trūksta suaugusiojo ir bendraamžių autoriteto palankumo ir pripažinimo;
- b) kurie yra labai jautrūs ir greitai pažeidžiami;
- c) kuriems per sunku suole išsėdėti visą pamoką;
- d) kurie nepasitiki savimi ir tą savijautą stengiasi pridengti iššaukiančiu elgesiu;
- e) kurie galėjo būti patyrę prievartą ar skaudžią netektį;
- f) kurie jaučia baimę.

Remiantis mokytojų pateiktomis ugdytinių elgsenos charakteristikomis iš 276 tiriamųjų išskirti 153 vaikai, kurie pagal elgsenos problemišumą suskirstyti į septynias grupes (4 pav.)

3 pav. Mokinių probleminės grupės (n = 153)

Kaip matyti iš 3 paveiksle pavaizduotos sektorinės diagramos, didžiausią grupę mokyklose sudaro kompleksine problematika pasižymintys vaikai, kuriems būdingas sutrikimų (motyvacijos stoka + sutrikęs charakteris + socialumo problemos) kompleksas.

Tai leidžia manyti, kad bendravimo, tarpasmeninių santykių sėkmingumas bendraamžių grupėje turi įtakos vaiko prisitaikymui mokykloje, jo charakteriui.

Anketa vaikams „Kaip tau sekasi?“ – tai JAV sukurta metodika „Vaikų savęs suvokimo profilis“, kurią Lietuvos ugdymo sąlygomis adaptavo Dž. Dvarionas (1999). Anketa sudaro klausimai, kurie skirstomi į du blokus: *požiūrio į save* ir *pasitenkinimo savąja veikla*. Požiūrio į save klausimai: Ar Tau patinka Tavo išvaizda?, Ar Tau patinka Tavo elgesys?, Ar esi laimingas?, Ar Tau patinka tai, kaip Tu gyveni?, Ar Tave mėgsta kiti vaikai? ir t.t. Pasitenkinimo savąja veikla klausimų pavyzdžiai: Kaip Tau sekasi ruošti pamokas?, Kaip Tau sekasi susidraugauti?, Ar mėgsti sportuoti?, Ar norėtum turėti daugiau draugų?, Kaip atsimeni tai, ką išmoksti?, Ar dažnai Tave bara dėl to, ką padarai?, Ar spėji su kitais dirbti klasėje? ir kt.

Anketos klausimai mokiniams buvo aiškūs, suprantami, į juos atsakinėjo savarankiškai. Pedagogų pastebėjimu, vaikai save vertino gana objektyviai. Pagal pasikartojančio pobūdžio klausimus išskirti du pagrindiniai savęs vertinimo parametrai:

- požiūrio į save (PS),
- pasitenkinimo savąja veikla (PV).

Sudarytos PS ir PV skalės, kurių kiekviena, siekiant supaprastinti tyrimo duomenų apdorojimą, suskirstyta į keturis atsakymų lygius:

- I – nepatenkinamai;
- II – patenkinamai;
- III – pakankamai gerai;
- IV – labai gerai.

Iš gautų anketos atsakymų nustatėme ryšį tarp vaikų *požiūrio į save* (PS) ir *pasitenkinimo savąja veikla* (PV) (3 lentelė).

3 lentelė

Diferencijuoto savęs vertinimo santykis

Vaikų savęs vertinimas	Pagal pasitenkinimą savąja veikla (PV)								Iš viso		
	Nepatenkinamai		Patenkinamai		Pakankamai gerai		Labai gerai				
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	
Pagal požiūrį į save (PS)	Nepatenkinamai	43	28	31	20	12	8	-	-	86	56
	Patenkinamai	1	1	10	7	12	8	-	-	23	8
	Labai gerai	-	-	-	-	17	11	6	4	23	15
	Iš viso	44	29	41	27	43	28	25	16	153	100

Iš pateiktos lentelės matyti, kad neigiamai save vertina 56 %, o patenkinamai 16 % tiriamųjų. Pagal pasitenkinimą savąja veikla negatyvūs atsakymai, t. y. neigiami ir patenkinami, sudaro didesniąją pusę (56 %), pozityvūs atsakymai, t. y. pakankamai ir labai geri – 44 %. Galima daryti išvadą: kada vaikai neigiamai save vertina, jie taip pat jaučia ir nepasitenkinimą savąja veikla. Apklausos rezultatai aiškiai parodo: jeigu vaikai pagal PS skalę save vertina teigiamai, tai ir PV skalėje neigiamų įverčių nėra.

Norėdami išsiaiškinti, kaip PS (požiūris į save) ir PV (pasitenkinimas savąja veikla) duomenys diferencijuojasi pagal tiriamųjų lytį, berniukų (n = 96) ir mergaičių (n = 57) anketų atsakymus įvertinome atskirai.

Tyrimo rezultatai parodė, kad PS skalėje 46 % mergaičių ir 19 % berniukų save vertina teigiamai. PV skalėje savąja veikla patenkinti 60 % mergaičių ir 35 % berniukų. Reikia pasakyti, jog 33 % pilnose šeimose gyvenančių vaikų požiūris į save yra teigiamas, o probleminėse šeimose gyvenančių vaikų požiūris į save sudaro 23 % (4 pav.).

4 pav. Tiriamųjų požiūris į save (%) pagal lytį ir šeimos statusą

Savąja veikla patenkinti 53 % pilnose šeimose ir 33 % probleminėse šeimose gyvenančių vaikų (5 pav.).

5 pav. Tiriamųjų pasitenkinimas savąja veikla (%) pagal lytį ir šeimos statusą

Gauti rezultatai rodo, kad sutrikusios elgsenos vaikai nepakankamai save vertina (PS). Tačiau itin konfliktiški vaikai (PS ir PV) labai dažnai save vertina teigiamai (charakterio sutrikimų turintys berniukai yra labiau patenkinti savimi ir savąja veikla negu mergaitės).

Mokytojų apklausai naudotoje anketoje (žr. 2 priedas) buvo prašoma pažymėti, kokiais būdais bandoma koreguoti sutrikusį mokinių elgesį. Mokytojai suvokia, jog reikia ieškoti naujų pagalbos ugdytiniams formų. Iškilus kokiam nors nesklaidumui dėl mokinių elgesio, visais atvejais pokalbiui kviečiamas kuris nors iš tėvų, aiškinamasi su pačiu vaiku. Tačiau nė vienas pedagogas nenurodė, kad iškilusios problemos galėtų būti sprendžiamos psichologinės korekcijos būdu. Pagrindinė priežastis, kodėl tinkamai nesprenžiamos su vaiko charakteriu susijusios problemos, – tai laiko stoka. Mokytojas negali įsigilinti į kiekvieną probleminę situaciją, ieškoti individualių, efektyvesnių bendravimo su vaiku būdų iškilusioms problemoms spręsti.

Eksperimentinės mokinių grupės, emocinei, socialinei ir motyvacinei būsenai nustatyti papildomai taikyta Sankt Peterburgo Pasakų terapijos instituto psichologų siūloma emocinės būsenos tyrimo metodika „Stebuklinga jausmų šalis“. Tyrimas skirtas normalaus intelekto 5–13 metų vaikams (Грабенко, Зинкевич-Евстигнеева, 2000).

„Jausmų šalies“ metodika taikyta eksperimentinio tyrimo pradžioje ir pabaigoje, siekiant įvertinti vestų papildomojo ugdymo pamokų efektyvumą.

„Jausmų žemėlapis“ padėjo mums atidžiau pažvelgti į kiekvieno ugdytinio vidų, paskatino ieškoti progų individualiems pokalbiams, kad vaikai išsikalbėtų, pasidalytų savo išgyvenimais. Tie pokalbiai leido suprasti, kad išorinis vaiko elgsenys ne visada sutampa su tuo, ką jis išgyvena viduje. Pvz., vieno berniuko „*kojose*“ – *liūdesys, kaltė, pyktis*, „*rankose*“ – *pyktis*, „*liemenyje*“ – *baimė, tik*, „*galvoje*“ – *džiaugsmas, dubens srityje* – *malonumas*. Šis berniukas gerai mokosi, užsiima jam įdomia veikla po pamokų (lanko būrelį), tačiau bendraudamas su draugais stengiasi demonstruoti savo jėgą, jaučia pasitenkinimą kitus skaudindamas. Pasirodo, šeimoje tėtis šiukštus, kai kada netgi ir žiaurus (terorizuoja namiškius, muša sūnų ir žmoną). Berniukas labai bijo, kad mama nemirtų. Kitos mergaitės „*rankose*“ – *liūdesys*, „*kojose*“ – *baimė ir pyktis*, „*galvoje*“ – *kaltė, liūdesys ir maža dalelė intereso*, „*liemenyje*“ – *baimė, sumišusi su malonumu ir džiaugsmu*. Mergaitė mokosi patenkinti, mėgsta su kitais bendrauti, labai džiaugiasi, kai draugės ją pakviečia į gimtadienį. Tačiau namuose vaikui „nėra vietos“ ir šeimos bendravimo problemos ją labai slegia: tėvai girtauja, visiškai nejaučia atsakomybės dėl dukros auklėjimo. Tėvai kartu negyvena. Mergaitė glaudžiasi tai pas vieną, tai pas kitą, bet niekur neranda atramos.

Apie gebėjimą lengvai bendrauti su kitais galima spręsti iš „rankų“. Deja, net aštuoni tiriamieji, nuspalvindami „rankas“, įkurdino jose neigiamus jausmus, tik keturi – teigiamus. Tai leidžia manyti, kad vaikams išskyla sunkumų atliekant vienokius ar kitokius socialinius vaidmenis: jie nesąmoningai suvokia, kad nesiseka tinkamai bendrauti su šeimos nariais, draugais.

Analizuojant mokinių „Jausmų žemėlapius“, labiausiai į akis krito tai, kad tik vieno vaiko „kojose“ – teigiami jausmai. Net devynių vaikų „kojose“ – tik neigiami jausmai, kitų – neigiami sumišę su teigiamais. Tad peršasi mintis, kad nemaža tiriamosios grupės vaikų dalis nejaučia psichologinio stabilumo (net ir turint omeny, kad neigiamus jausmus stengiamasi valdyti, „įžeminti“). Išsiaiškinome, kad dažniausiai vaikai jaučia **kaltę, baimę ir pyktį** dėl tokių priežasčių:

1. Šeimoje jaučiasi nesaugūs (tėvai išsiskyre; gyvena nesusituokę; mama turi kitą vyrą ir baisu, kad pas jį neišeitų; tėvas geria ir terorizuoja šeimą).
2. Baimė, kad tėvai gali netekti darbo.
3. Pyksta, kad tėvai labai ilgai dirba, neturi laiko pabūti visiems kartu.
4. Pyksta, kad tėvai nepastebi vaiko pastangų ir nuolatos mokymosi rezultatus, elgesį lygina su drąsesniais, veiklesniais, geriau besimokinančiais broliais ir seserimis.
5. Kaltina save dėl artimųjų ligų, mirčių.
6. Jaučiasi menkaverčiai dėl savo socialinės padėties.

Jausmai, kaip teigia N. M. Grendstad (1999), – žmogaus santykių su tikrovės daiktais ir reiškiniiais išgyvenimas. Palyginti su emocijomis, jausmai yra gana pastovūs. Jei daugelis teigiamų išgyvenimų, tokių kaip džiaugsmas, meilė yra priimtini, tai priešingi jausmai, tokie kaip baimė, pyktis atrodo neleistini, manoma, kad būtina jų atsikratyti. Tačiau, psichologų manymu, „gerų“ ir „blogų“ jausmų nėra. Visi emociniai išgyvenimai yra mūsų vidinio gyvenimo dalis. Blogi gali būti tik veiksmai, elgesys. Iš kitos pusės, matyt, kiekvienam suprantama, kad neigiami jausmai „graužia“ asmenybės vidų, neskatina gyvenimo, kūrybos džiaugsmo. Todėl būtina pačiam įsisąmoninti, kodėl, sakykime, esu piktas, pavydus ir pan., ir stengtis padėti tiek sau, tiek kitam atrasti teigiamų išgyvenimų.

2.3. Pedagoginės pasakų terapijos papildomojo ugdymo pamokose organizavimas ir metodika

Pedagoginės pasakų terapijos papildomojo ugdymo pamokose *tikslai ir uždaviniai*:

1. Pažinti vaiko vidines problemas ir padėti jas spręsti per pasakas.
2. Lavinti vaiko fantaziją, valią, dėmesį, pastovumą, atmintį, skatinti teigiamas emocijas.
3. Padėti vaikui per pasakas pažinti save, savo emocijas ir mokytis jas kontroliuoti.
4. Padėti vaikui rasti dvasinę pusiausvyrą, mokytis valdyti neigiamas emocijas.

Pritarus mokyklos administracijai, buvo įrengtas kuklus Pasakų kambarys, kuriam projektuotos tokios funkcijos:

1. Rekreacinės (vaikų atitraukimas nuo įprastinės klasės aplinkos).
2. Socialinės integracijos (užsiėmimai organizuoti 16 mokinių grupei).
3. Ugdomoji (teigiamos patirties fiksavimas ir stiprinimas).
4. Korekcinė (emocinių sutrikimų išaiškinimas pasakomis ir užsiėmimų panaudojimas pozityviai korekcijai).

Papildomojo ugdymo pamokose buvo siekiama vidinių vaiko permainų, kurios stiprintų atsparumą nesėkmėms, pratintų įveikti iškilusius sunkumus. Užsiėmimai vykdavo po pamokų vieną kartą per savaitę, o jų trukmė griežtai numatyta nebuvo.

Sudarant papildomos veiklos planą (4 lentelė), vadovautasi Sankt Peterburgo Pasakų terapijos instituto psichologų (Грабенко, Зинкевич-Евстигнеева, 1998; 2000; Зинкевич-Евстигнеева, 1998; Зинкевич-Евстигнеева, Грабенко, 2001; 2006; Зинкевич-Евстигнеева, Данилова, 2004) rekomendacijomis.

4 lentelė

Ekspirimentinės programos metodai ir jų poveikis vaiko asmenybei

Atėję į papildomojo ugdymo pamokas, vaikai patekdavo į palankių santykių atmosferą. Piešiamos, sekamos, iš smėlio kuriamos pasakos kompensuodavo emocinės laisvės, vidinės motyvacijos bei saviraiškos stoką.

Korekcinis poveikis pasakomis vyko keliais lygiais;

1. Aplinkos, sąlygų poveikio lygis. Tai vaikų pasitenkinimas, kad dalyvauja užsiėmimuose, kad gali ramiai klausytis muzikos, piešti, rašyti, vaidinti, žaisti.
2. Vaikų tarpusavio santykių lygis. Bendrų elgesio taisyklių susiformavimas, lygios visų vaikų teisės, lyderiavimo rolių kaita, gebėjimas priimti kitą tokį, koks jis yra.
3. Vaiko individualių pokyčių lygis. Požiūrio į save ir pasitenkinimo savąja veikla kaita, noras įsigilinti į savo jausmus, išgyvenimus, savikritiką, pozityvios elgsenos supratimas, asmeninės pozicijos santykių sistemoje ieškojimas.

Pasakų klausymas, kolektyvinė analizė ir interpretacija leido vaikams suvokti teigiamų tarpusavio santykių naudą, skatino savo negatyvias nuostatas kreipti į pozityvumą. Daugeliui vaikų, išgyvenančių dvasinius sunkumus, išorinis pasaulis atrodo bauginantis ir puolantis.

Negaudami atsako į švelnius jausmus, jie pamažu pradeda laikytis nuomonės, kad būti geram tolygu būti silpnam. Jiems susiformuoja sąlyginis refleksas gintis tuo pačiu, kuo jie yra puolami, ir tampa pikti, atžagarūs. Papildomojo ugdymo pamokose vaikai pajuto, kad čia jokia gynyba nereikalinga, kad čia galima atskleisti savo švelnius jausmus, kad čia niekas nedrįs įskaudinti. Taip atsirado supratimas, kad pasaulis yra kažkas daugiau ir maloniau, negu vien tik pikta ir grėsminga kasdienybė. Vaikų suvoktas saugumas ir palankumas jų asmeniui leido jiems atvirai išsakyti savo jausmus ir išgyvenimus, kurie realybėje neturi sąlygų išsilaisvinti.

Patys svarbiausi korekciniai procesai vyko individualių pokyčių lygyje. Tai atsitinka tada, kai visų anksčiau išvardytų lygių poveikyje ima kisti vaikų vertybinės ir elgsenos nuostatos. Prisimindami pasąmonėje įstrigusius įvairių pasakų epizodus, kurie teikia vienokių ar kitokių gyvenimiškų pamokų, vaikai pradeda džiaugtis, kad sugeba elgtis geriau, kad jų savijauta puiki. Psichologai teigia, kad aptartoji būseną – tai pasąmonės lygyje vykstantis procesas, kai vaikai intuityviai pasielgia taip, kaip visada norėdavo, tik jiems taip pasijusti neleisdavo santykiai su nepriimančia jų jausmų aplinka.

Kad būtų galima aiškiau nustatyti korekcinio poveikio pokyčius, analizavome „Jausmų šalies žemėlapią“ (2005-09 ir 2006-04) turinius. Atlikę pakartotinį „Jausmų žemėlapią“ spalvinimą 2006 mokslo metų balandžio mėnesį, gavome tokius įverčius (5 lentelė ir 6 pav.):

5 lentelė

„Jausmų žemėlapią“ įverčiai po eksperimentinės programos poveikio

Vardas ¹	Neigiamų emocijų įvertinimas	Bendras emocinis vertinimas
Roberta	-4,5	-3,5
Mindaugas	0	11
Mantas	-1,5	8
Toma	-1	3,5
Daina	-1	6,5
Izabelė	-5,5	-8
Dovilė	-4,5	-1
Almantė	0	10
Martynas	-5	-3
Vaida	-1,5	6
Arvydas	-0,5	4
Giedrius	-0,5	8,5
Akvilė	-1	4,5
Jovilė	-0,5	7

¹ Vaikų vardai pakeisti

Rasa	-6	-9
------	----	----

6 pav. Neigiamų emocijų įvertinimas po eksperimentinės programos poveikio

6 paveiksle pavaizduotoje diagramoje pastebime, kad ryškiausi neigiamų emocijų rodikliai yra Rasos (-6), Izabelės (-5,5), Martyno (-5), Robertos ir Dovilės (-4,5). Rasa rugsėjo mėnesį „Šalies žemėlapyje“ nespalvino, todėl negalime jos rezultatų palyginti su po eksperimentinės programos gautais skaičiais. Sunku pasakyti, ar jie būtų buvę geresni, nes mergaitė auga didelėje šeimoje, kurioje girtuokliuojama. Izabelės neigiamų emocijų vertinimas eksperimentui pasibaigus prastesnis nei jam prasidėjus. Pyktis abiejuose „žemėlapiuose“ nuspalvintas juoda spalva ir jo zona – galva. Galima teigti, jog šis rodiklis taip ir nepakito. Širdies plote pirmojo tyrimo metu vyravo interesas, o antrojo – liūdesys. Baimė, nors ir užima mažesnę plotą, bet daug svarbesnę. Martyno neigiamų emocijų rodiklį keičia išryškinta kaltė, kuri užima visą galvos zoną. Robertos pagrindinėse zonose vyrauja pyktis ir baimė, o eksperimento pradžioje čia buvo džiaugsmas ir kaltė. Dovilės „Šalies žemėlapyje“ iš pagrindinės vietos džiaugsmą išstumia baimė (daug prastesnė neigiamų emocijų rodikliai), kuri yra susijusi su mergaitę supančia aplinka.

7 pav. Bendras mokinių emocinis vertinimas eksperimento pabaigoje

Remdamiesi 7 paveikslo diagrama, darome išvadą, kad geriausi bendro emocinio vertinimo rodikliai yra šių vaikų: Mindaugo (+11), Almantės (+10), Giedriaus (+8,5), Manto (+8), Jovilės (+7). Mindaugo „šalies žemėlapyje“ tik 1/10 vietos tenka neigiamoms emocijoms, o tai lemia teigiamą emocinį vertinimą. Almantės „Šalies žemėlapyje“ visos neigiamos emocijos „apgyvendintos“ pačiose nereikšmingiausiose vietose. Visų išvardintų moksleivių „Šalies žemėlapių“ bendras emocinis fonas šviesus: vyrauja skaisčios spalvos, o tamsios spalvos, kurios žymi neigiamas emocijas, užima labai mažai vietos. Bendras emocinis vertinimas blogiausias tų vaikų, kurių neigiamų emocijų rodiklis žemiausias.

6 lentelėje pažymėti moksleivių vardai dviem skirtingomis spalvomis. Raudona spalva užrašyti vaikų vardai, kurių bendras emocinio vertinimo rodiklis yra blogesnis nei eksperimento pradžioje. Žalia spalva – eksperimento pabaigoje bendro emocinio vertinimo rodiklis yra geresnis.

6 lentelė

**Asmenybės parametrų dinamika eksperimentinio poveikio pradžioje
(2005-09) ir pabaigoje (2006-04)**

Vardas	Bendras emocinis vertinimas 2005-09	Bendras emocinis vertinimas (2006-04)
Roberta	1	-3,5
Mindaugas	1,5	11
Mantas	6,5	8
Toma	-5,5	3,5
Daina	4	6,5
Izabelė	0,5	-8
Dovilė	6,5	-1
Almantė	-5	10
Martynas	0	-3
Vaida	-3	6
Arvydas	0	4
Giedrius	4,5	8,5
Akvilė	0,5	4,5
Jovilė	5,5	7
Rasa	Nedalyvavo tyrime	-9

8 paveikslo diagramoje, remdamiesi mokinių emocinės būsenos tyrimais, atliktais prieš eksperimentinės programos poveikį ir po jo, grafiškai pavaizdavome individualią bendrą emocinio įvertinimo rodiklių kaitą.

8 pav. Individuali bendrą emocinio įvertinimo rodiklių kaita

4.1. Atskirų atvejų analizė

Gavę ženklus bendrą emocinio įvertinimo rodiklių pakitimus tiriamųjų grupėje, nusprendėme išsamiau išanalizuoti tų pokyčių priežastis. Tuo tikslu individualiai nestandartizuotai apklausai pasirinkome po keturis tiriamuosius, kurių bendro emocinio vertinimo rodikliai akivaizdžiai sumažėjo arba padidėjo. Buvo suformuluoti ir keli specialūs klausimai pokalbio metu mokinių požiūriui į papildomojo ugdymo pamokas išsiaiškinti:

- Kurie iš Tavo bendraklasių kitąmet lankytų „Pasakų svetainės“ užsiėmimus? Kodėl taip manai?
- Kurie užsiėmimai Tau pačiam (pačiai) labiausiai patiko? Kodėl?
- Kurias pasakų pamokas įsidėmėjai?
- Ar gali gyventi šiuolaikinis žmogus laikydamasis pasakų pamokymų? Kodėl?

Tiriamųjų vidiniam pasauliui pažinti taip pat naudotasi jų sukurtomis pasakomis, piešiniais.

IŠVADOS

Atlikta pedagoginio tyrimo analizė bei pasitvirtinusi darbo hipotezė, kad emociškai pavargusiems, nestabiliems, socialumo ar motyvacijos sunkumų turintiems vaikams pedagoginė pasakų terapija papildomojo ugdymo pamokose suteikia galimybę palankiu būdu įveikti neigiamus išgyvenimus ir optimaliai puoselėti saviraišką, leidžia daryti tokias išvadas:

1. Pedagoginės meno terapijos tikslas – padėti vaikui suvokti patį save, savo privalumus ir trūkumus. Specialių medicininių žinių iš ugdytojo nereikalaujama. Čia neturima tikslo valdyti vaiko pasąmonę ir keisti jo asmenybę. Svarbiausia – ugdyti vaiko gebėjimą pažinti save ir skatinti savikontrolę. Pedagogas neieško būdų, kaip išspręsti vieną ar kitą vaiko problemą, nenustatinėja diagnozių. Vaiko keitimąsi sąlygoja ir sutrikimų įveikimo bei vidinio augimo procesą skatina užsiėmimų metu teigiamai besivystantys dalyvių ir tos kūrybinės saviraiškos galios, kurias ši sistema atpalaiduoja. Apie korekcinę meno terapijos poveikį galima kalbėti tada, kai vaikas, jausdamas vidinę atsakomybę ir kompetenciją, ima pats spręsti savo problemą, reikšti nuomonę ir pozityviai keisti savo elgseną (Лебедва, 2000a; 2000b).
2. Pedagoginės pasakų terapijos, vienos iš meno terapijos šakų, pradinėje mokykloje paskirtis – keisti probleminių mokinių (stokoja dėmesio, sutrikusio socialumo, sutrikusio charakterio) požiūrį į save, savo santykius su draugais, tėvais, mokytojais, padėti mokiniui atgauti dvasinę pusiausvyrą.
3. Prielaida, kad sutrikusios elgsenos vaikų ugdymo procese pasakų terapija suteikia galimybę sau palankiu būdu įveikti raidos krizes, socialinius konfliktus, yra teisinga.
4. Pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimai daro pozityvią įtaką vidinei vaikų būsenai: 1) skiepija geresnį savęs vertinimą tiems, kurie nepakankamai pripažįsta savo vaidmenį grupėje, ir 2) tuos, kurie pervertina save, verčia adekvačiau jausti save kitų atžvilgiu.
5. Pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimai padeda ugdyti vaikų iniciatyvumą, teikia ugdytiniams pozityvių emocijų, skatina socialinę adaptaciją, stimuliuoja tarpasmeninį aktyvumą, moko vaikus greitai atsipalaiduoti ir atsiriboti nuo supančios aplinkos, lavina vaizduotę ir kūrybingumą, pozityviai veikia pasąmonės veiklą.

REKOMENDACIJOS

Vaikai – jautriausia visuomenės dalis, skaudžiausiai reaguojanti į nepalankius veiksnius. Augantis vaikas imlus ir pažeidžiamas, o žalingų aplinkos veiksnių šiandien apstu. Dalį neigiamų faktorių būtų galima sumažinti racionaliai tvarkant papildomajam ugdymui skirtas valandas. Mat emocinės ir protinės sveikatos įgūdžių neįmanoma įgyti tik per pamokas. Šiandieninėje mokykloje, ypač pradinėse klasėse, labai svarbu prioritetu paskelbti gerą vaiko savijautą.

Atliktas tyrimas leidžia išskirti kelias pradinės mokyklos problemas:

- tradicinis požiūris į papildomojo ugdymo pamokas nesudaro sąlygų spręsti vaikams kilusių probleminių situacijų, koreguoti ugdytinių elgesį ir dvasinę būseną, todėl būtina ieškoti būdų, padedančių vaikams įveikti ilgalaikes ar trumpalaikes dvasines krizes, atsiradusias dėl paties vaiko požiūrio į save, dėl konfliktiškų šeimos narių santykių, dėl neigiamo bendraamžių vertinimo ir pan.;
- būtinas atskiras (pasakų, žaidimų) kambarys, kur galėtų vykti sutrikusių emocijų ir elgsenos koregavimas vaiko asmenybei palankiais metodais;
- tikslinga pedagoginį procesą derinti su veiksniais, darančiais įtaką vaiko būsenai ar elgsenai, nes tyrimo metu išryškėjo stiprus išorinių veiksnių (šeimos, bendraamžių) poveikis emociniams tiriamųjų įverčiams, asmenybės parametrų dinamikai;
- reikia manyti, kad ugdytinių tėvus, mokytojus neramina žodis *terapija*, kuris jiems asocijuojasi su kažkokia negale, psichinėmis ligomis, todėl galėtų išlikti tradiciniai papildomojo ugdymo terminai ir kryptingi pavadinimai: *pasakų būrelis*, *pasakų svetainė*, *pasakų šalis* ir pan. Tokio sprendimo esmė: vidinių sunkumų turintis vaikas, patekęs į būrelį (svetainę ir pan.) jaučiasi laisvai ir turi galimybę „išžaisti savo problemas“;
- pradinio ugdymo sistemoje akivaizdi pedagogų, galinčių organizuoti terapinio pobūdžio užsiėmimus, rengimo problema;
- tyrimas patvirtina, kad bendrojo lavinimo mokykloje dalį papildomojo ugdymo valandų aktualu skirti pedagoginės meno terapijos pobūdžio užsiėmimams.

LITERATŪRA

1. Amonašvilis Š. (2005). *Ką be širdies suprasime. Skubėkite, vaikai, mokysimės skraidyti!* Vilnius: Andrena.
2. Aramavičiūtė V. (1996). Dvasinis auklėjimas šiuolaikinio pedagogo rengimo kontekste. *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: II tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Vilnius.
3. *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas*. (2003). Vilnius.
4. Bitinas B. (1990). *Auklėjimo procesas*. Vilnius.
5. Bražienė N. (1999). Būdai pasakojamosios tautosakos tekstams perprasti. *Skaitymo mokymo ir sudominimo skaitymu būdai ir metodai pradinėse klasėse: Teorinės praktinės konferencijos medžiaga*. Šiauliai: Centro pradinė mokykla.
6. Bražienė N. (2001). Stebuklinga pasakos galia ugdant žmogiškąsias vertybes. *Žvirblių takas*, Nr. 5.
7. Bražienė N. (2002). Gyvenimiškos pasakų pamokos. *Žvirblių takas*, Nr. 1.
8. Bražienė N., Gricienė A. (2003). Asmens, kaip piliečio, brandinimas pasakomis. *Žvirblių takas*, Nr. 3.
9. Bražienė N. (2004). *Pasakų kortos*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
10. Černius V. J. (2006). *Žmogaus vystymosi kelias. Nuo vaikystės iki brandos*. Kaunas: Pasaulio lietuvių centras.
11. Dapkienė S. (1993). *Užklasiniai renginiai moksleiviams*. Šiauliai.
12. Dapkienė S. (1998). *Papildomojo ugdymo formos*. Šiauliai.
13. Dėl papildomojo ugdymo sampratos. *Lietuvos Švietimo ir mokslo ministerijos kolegijos 1999-04-25 nutarimas Nr. 33*.
14. Dėl reformuotos bendrojo lavinimo pagrindinės mokyklos mokymo plano. *Lietuvos Respublikos Kultūros ir švietimo ministerija. Kolegijos nutarimas 1996-05-30*.
15. Dumčienė A. (2001). *Kūrybingumo ugdymo aspektai*. Kaunas.
16. Dvarionas Dž. (1999). Vaikų elgsenos koregavimai žaidimo terapija. *Daktaro disertacija*. Vilnius.
17. Dzeniuškaitė S. (1991). *Mokinių nepamokinės veiklos tobulinimas: Metodinės rekomendacijos*. Vilnius.
18. 1994-1995 mokslo metų mokymo planas (1994). *Lietuvos Respublikos Kultūros ir švietimo ministerija*. Vilnius.
19. Herm S. (2004). „*Sunkūs*“ vaikai. Vilnius: Alma littera.

20. Gailiūnas P. (1963). Užklasiniai lietuvių kalbos darbai vidurinėje mokykloje. *Lietuvių kalbos ir literatūros užklasinio darbo klausimai*. Vilnius.
21. Grabauskienė A. (1970). Užklasinio bei užmokyklinio darbo turinys ir formos. *Pedagogikos paskaitos*. II dalis. Vilnius.
22. Grakauskaitė- Karkockienė D. (2002). *Kūrybos psichologija*. Vilnius.
23. Grendstad N. M. (1999). *Vaizduotė ir jausmai*. Vilnius.
24. Grinevičienė N. (1997). Mokinių laisvalaikio ir papildomojo ugdymo šiandieninės problemos. *Lietuvos mokykla: istorija ir dabartis*. Šiauliai.
25. Erikson E. (1963). *Childhood and society*. New York.
26. Jakavičius V. (1998). *Žmogaus ugdymas. Įvadas į edukologijos studijas*. Klaipėdos universiteto leidykla.
27. Jovaiša L. (1993). *Hodegetika*. Vilnius.
28. Jovaiša L. (2001). *Ugdymo mokslas ir praktika*. Vilnius.
29. Jovaiša L. (2001). *Edukologijos pradmenys*. Šiauliai.
30. Juodaitytė A. (2002). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius.
31. Juodaitytė A. (2003). Vaikystės fenomenas: socialinis- edukacinis aspektas. Šiauliai.
32. Juodraitis A. (2004). *Asmenybės adaptacija: kintamųjų sąveika*. Šiaulių universiteto leidykla.
33. Kempinas J. (2001). Kai kurie tiesioginės bei autorinės kalbos interpretavimo aspektai. *Prieš ištariant žodį*. Sudar. N. Juočerienė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
34. Klimienė N. (2001). Pasakų interpretavimas. *Prieš ištariant žodį* Sudar. N. Juočerienė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
35. Kokia papildomojo ugdymo ateitis? *Dialogas*, 2001 rugsėjo 14 d.
36. *Laisvalaikio kultūra* (1996). Sudarė G. Kvieskienė. Vilnius.
37. Lepeškienė V. (1996). *Humanistinis ugdymas mokykloje*. Vilnius.
38. *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos* (1997). Vilnius.
39. Masiulis P. (1999). *Kūrybiniai teksto darbai*. Šiauliai.
40. Pečkus K. (1993). Negyva mokykla, arba neatrasti vaistai nuo neveiklos. *Tiesa*, vasario 18d.
41. Petrulytė A. (2001). *Kūrybiškumo ugdymas mokant*. Vilnius.
42. Piličiauskas A. (1996). Švietimo reforma: visuomenės poreikiai, ugdymo turinys, mokytojo galimybės. *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: III tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga*. I d. Vilnius.
43. *Pradinio ugdymo programa*. Projektas. (2004). Vilnius.
44. Ramaneckienė I. (1997). Septyni klausimai. *Dialogas*, rugsėjo 26 d.

45. Ramaneckienė I. (1998). Papildomasis ugdymas. *Papildomasis ugdymas*. Sudarytoja I. Ramaneckienė. Šiauliai.
46. Rogers C. (1951). *Client – centered therapy*. Boston.
47. *Socialinis ugdymas: papildomojo ugdymo situacija ir perspektyvos*. Respublikinės mokslinės praktinės konferencijos straipsnių rinkinys (2001). Šiauliai.
48. Stikāne A. (1977). *Bērnu literatūra*. Rīga.
49. Šalavėjus V. (2002). Pradinės mokyklos aktualijos. *Dialogas*, gegužės 3 d.
50. Tamošaitis R. (1997). Literatūros egzamino pamokos. *Gimtasis žodis*, Nr. 9.
51. Tamošiūnas D. (2003). *Per miškus ir pievas*. Ugdomosios pasakos. Vilnius: Spauda.
52. Vaitkevičius J. (1981). *Mokyklos ir aplinkos įtaka mokiniams*. Kaunas.
53. Vaitkevičius J. (1995). *Socialinės pedagogikos pagrindai*. Vilnius.
54. Vaitkevičius J. (1996). Žmogaus ugdymas kaip problema. *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: III tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga*. I d. Vilnius.
55. Zaleskienė I. (1994). Moksleivių papildomojo ugdymo sistema. *Moksleivių papildomasis ugdymas*. Vilnius.
56. Zaleskienė I. (1994). Moksleivių papildomojo ugdymo tendencijos, patirtis, problemos. *Moksleivių papildomasis ugdymas*. Vilnius.
57. Žaržojutė R. (2003). Devyngalvis slibinas pasakoje ir pasąmonėje. *Psichologija Tau*, Nr. 5.
58. Аллан Дж. (1997). *Ландшафт детской души*. Санкт-Петербург – Минск.
59. *Арт-терапия* (2001). Серия «Хрестоматия по психологии». Санкт-Петербург.
60. Ермолаева М. В. (2001). *Практическая психология детского творчества*. Москва: Московский психолого-социальный институт.
61. Грабенко Т. М., Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. (1998). *Чудеса на песке: Песочная игротерапия*. Санкт-Петербург.
62. Грабенко Т. М., Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. (2000). *Тренинг по сказкотерапии*. Санкт-Петербург.
63. Дилео Дж. (2001). *Детский рисунок. Диагностика и интерпретация*. Москва: Эксмо.
64. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. (1998). *Путь к волшебству*. Санкт-Петербург: Златоуст.
65. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Грабенко Т. М. (2001). *Практикум по креативной терапии*. Санкт-Петербург: Речь.
66. Зинкевич-Евстигнеева Т., Данилова Н. (2004). *Остров детства*. Методические рекомендации. Санкт-Петербург: Речь.

67. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Грабенко Т. М. (2006). *Игры в сказкотерапии*. Санкт-Петербург: Речь.
68. Кабат-Зинн Дж. (2001). *Куда бы ты ни шел – ты уже там*. Москва.
69. Карлгрен. Ф. (1992). *Воспитание к Свободе*. Москва: Московский Центр вальдорфской педагогики.
70. Катышева Д. Н. (1970). *Работа чтенца над текстом*. Москва.
71. Лебедева Л. Д. (2001). Арт-терапия в педагогике. *Педагогика*, № 9.
72. Лебедева Л. Д. (2001). Арт-терапия как педагогическая инновация. *Педагогика*, № 10.
73. Оклендер В. (1997). *Окна в мир ребенка*. Москва.
74. *Практикум по арт-терапии* (2000). Серия «Практикум по психологии». Под. ред. А. И. Копытина. Санкт-Петербург.
75. Рудестам Р. (1999). *Групповая психотерапия*. Санкт-Петербург.
76. Соколов Д. (2000). *Сказки и сказкотерапия*. Москва.
77. Франц М.-Л. (1998). *Психология сказки*. Санкт-Петербург: Б.С.К.
78. www.limk.lt
79. www3.lrs.lt
80. www.smm.lt/ugdymas/bspip/bsp/2.htm